

nummer 7 oktober/november 1997

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

**Sport en
geschiedenis**

**Voetbal in
Namibië**

**De Olympische
gedachte**

**1928: de Spelen in
Amsterdam**

Het stedelijk 'gym'

Algemeen Bestuur

C. Weltevrede,
voorzitter (Onderwijs Advies
Commissie, publiciteit,
contacten met het weten-
schappelijk onderwijs, het
KNHG en de SLO),
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Mw. M.E. Hielkema,
vice-voorzitter (Didactiek-
en Activiteitencommissie,
Intercommissie, contacten
met lerarenopleiders en
nascholing, contacten
met historische
verenigingen en
omgevingsgeschiedenis),
Titiaanstraat 34^l,
1077 RJ Amsterdam.
Tel. 020 - 6644 060.

H. Buskop,
1e secretaris (externe corre-
spondentie, Commissie
PABO, contacten met
VALO en SLO),
Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag.
Tel. 070 - 364 8946.
Fax 070 - 387 7275.

L.W.P. Janssen,
2e secretaris (interne
correspondentie, Commissie
Basisvorming),
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 3786 877.

Mw. J.M.L. van Bakkum,
penningmeester
(Commissie
Volwasseneneducatie,
beroepsonderwijs)
Molvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Tel. 040 - 2834 364.

Mw. R. Leusink,
(Commissie
Vrouwengeschiedenis),
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033 - 4630 996.

H. Groothuis,
(Commissie Vbo/Mavo,
contacten met het Cito),
Bollenhofsestraat 17,
3572 VH Utrecht.
Tel. 030 - 2713 204.

U kunt zich opgeven als lid
van de VGN bij de
administratie:
Vreeswijkstraat 329,
2546 AK Den Haag.
Wilt u daarbij aangeven tot
welke categorie van leraren u
behoort en op welk schoolty-
pe u werkzaam bent.

Alle leden van de VGN
hebben een abonnement
op Kleio. Niet-leden kunnen
zich abonneren.

Voor 1997 bedragen de
contributies:

- Bij bezoldiging t/m HOS-
schaal 10: f95,-
- Bij bezoldiging vanaf HOS-
schaal 11: f115,-
- VBO/MAVO-docent met
drie of meer vakken: f65,-
- Bij minder dan 16 uur:
f80,-
- Kennismakingslidmaat-
schap (alleen voor studen-
ten): f45,-
- Buitengewone leden
(zij die niet meer in het
onderwijs
werkzaam zijn): f85,-
- Partnerlidmaatschap:
f140,-

Voor 1997 kost een
abonnement:

- Binnenland f100,-
- Buitenland, f125,-
binnen Europa
- Buitenland, f135,-
buiten Europa (luchtpost)
- Losse nummers f 10,-

In Kleio kan geadverteerd
worden. Prijzen:

- 1 pagina f410,-
- 1/2 pagina f325,-
- 1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere
formaten en inleverdata van
de opnamemodellen kunt u
zich wenden tot de eind-
redacteur.

VGN-giro: 128701
t.n.v. Penningmeester
VGN, Den Haag.

Van de redactie

In 'Van de redactie' in KLEIO
1996/2 schreven we:
"Het zal u dan ook niet verbazen
dat we plannen voor een sport-
Kleio hebben".
Welaan, deze belofte zijn we
nagekomen. Voor u ligt een
sportnummer. Ik vermoed dat
menig tijdschrift ons nog zal
volgen, want sport is in. In de
NRC van 26 september jl.
schreef Bastiaan Bommelé:
"De sterk gegroeide aandacht
voor sport is immers minder een
bewuste ideologische bekering
dan een onbewuste afspiegeling
van een algehele mentale,
maatschappelijke en intellectuele
verschuiving: weg uit de erfenis
van de Verlichting in de richting
van basale sentimenten waarvan
de wortels nauwelijks nog zijn
gediagnostiseerd".
Dat zal best, want ik vraag me al
tijden af waarom ik de afgelopen
decennia alleen maar supporter
was van voetbalclubs die in
blauw-wit spelen.

In dit nummer allereerst aan-
dacht voor sport in het curricu-
lum. Hoe kan je sport in de les
gebruiken om historische
ontwikkelingen te duiden?
Vervolgens een tweetal artikelen
over de Olympische Spelen: over
die van vroeger en over de enige
moderne die ooit in Nederland
zijn gehouden, die van Amster-
dam in 1928. H.W. Pleket laat
zien dat er ook in het oude
Griekenland sprake was van
professionele sportbeoefening.
Het ging toen ook allang niet
meer alleen om de eer.
Dat voetbal een belangrijke rol
in Afrika speelt is vrij algemeen
bekend. Zie daarvoor behalve
het artikel van Joris de Vries over
voetbal in Namibië ook de
bespreking van het boek *Afrika
voetbalt* in Boek van de Maand.
Voor de echte liefhebbers
tenslotte een herinnering aan
Kick Wilstra.

Terwijl u dit nummer door-
bladert wordt er al weer gewerkt
aan het laatste nummer van dit
jaar, over de middeleeuwen.
In de herfstvakantie kregen de
basale sentimenten echter nog
een keer de overhand: we
gingen lekker naar het pas
geopende Ajax-museum.

Wim Rongen

Redactie

W.G.J. Rongen, voorzitter,
Joris Ivenslaan 9,
1325 LV Almere.
Tel. 036 - 535 48 43.

J. Trippenree, secretaris,
Vesuvius 74,
3524 WX Utrecht.
Tel. 030 - 280 05 43

R.P. Slotboom,
Hazenhof 54,
3451 LL Vleuten.
Tel. 030 - 677 40 61.

H.F. Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.

J.L.G. van Oudheusden,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.

H.S.J. Jansen,
Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen.
Tel. 024 - 355 34 84.

Mw. C. van Bortel,
Evieveld 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.

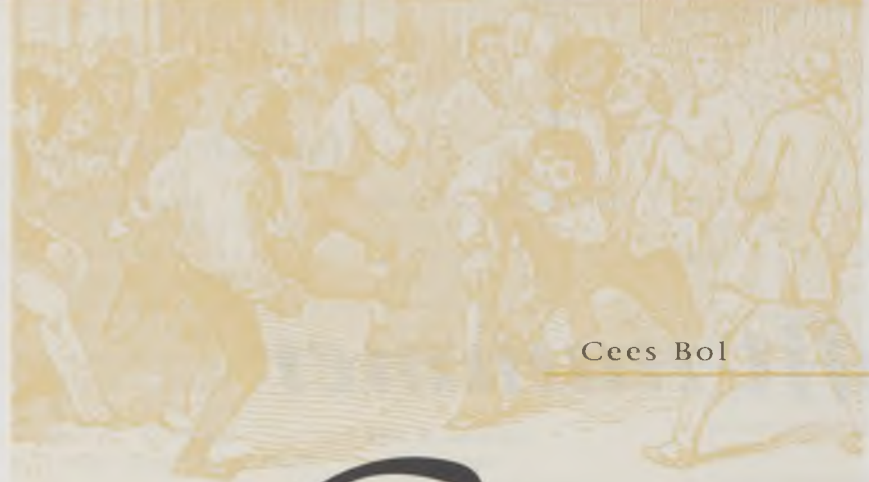
Mw. T. Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toe-
sturen aan de secretaris van
de redactie. Berichten voor de
Kleio-krant, aktualiteiten,
mededelingen van commissies,
aankondigingen en brieven
kunnen rechtstreeks naar de
eindredacteur.

In dit nummer

- 2 *Te gebruiken in de klas?*
Sport en geschiedenis
Cees Bol
Aspecten van sport in het verleden kunnen voor leerlingen fungeren als een aantrekkelijke vulling van onaantrekkelijke historische gemeenschappen.
- 8 *Voetbal in Namibië in de twintigste eeuw*
"Die doelpalen zijn van ons"
Joris de Vries
Staaltjes uit de sportgeschiedenis van Windhoek, Namibië - de politieke kant van het voetbal.
- 13 *Hoe oud is de Olympische gedachte?*
Mythe of erfgoed
Heleen Sancisi-Weerdenburg
Zijn de Spelen van de Klassieke Oudheid weer tot leven gekomen in onze tijd als een tijdelijk vergeten stukje van onze cultuur of is er meer aan de hand?
- 17 *De doorbraak van de vrouwenatletiek op de Olympische Spelen van Amsterdam*
"Wenscht ge zoo uw moeder ... uw zuster ... uw bruid?"
Marjet Derks
Neel, zeiden de aanwezige sportjournalisten. Ja, vonden de vrouwelijke atleten; de competitief ingestelde sportvrouw deed haar intrede in het bastion van ideale mannelijkheid.
- 24 *Voltooid verleden tijd*
De jongensdroom van Kick Wilstra
Jan van Oudheusden
Een strip-sportheid uit de jaren vijftig door de bril van nu.
- 26 *Lichamelijke opvoeding en sport in de Griekse oudheid*
Het stedelijk 'gym'
H.W. Pleket
Waren ze in de oudheid fitter dan nu? Het lijkt van wel. Maar niet door pure sportbeoefening 'op basis van vrijwilligheid'. Jongens en jonge mannen ontvingen verplicht een stevige militaire training.
- 29 En verder
32 Boek van de maand
35 Kleiogesprek over de VOC
39 Boeken
Kleiokrant

Cees Bol

Sport en geschiedenis

Om abstracte grote lijnen en historische verbanden duidelijk te maken zou je eens kunnen denken aan onderdelen uit de sportgeschiedenis. De auteur van dit artikel laat zien wat er allemaal vast kan zitten aan Olympische Spelen, Romeinse wagenrennen en spelregels van voetbal en rugby.

2

Een aantal jaren geleden is aan de tweedegraads lerarenopleidingen van overheidswege voorgeschreven een gedeelte van het curriculum te reserveren voor wat werd genoemd 'de cultureel maatschappelijke component' in de opleiding. Van ambtelijk jargon ontdaan bleek de bedoeling te zijn te voorkomen dat de aanstaande leraren hun opleiding zouden kunnen afmaken zonder zich om iets anders dan het eigen vak te hebben bekommerd. De vaksecties van de opleidingen moesten dus een aanbod ontwikkelen van thema's die ook voor (zoveel mogelijk) studenten van andere dan het eigen vak interessant zouden zijn. Daarmee kwamen zij in een situatie te verkeren te vergelijken met die van menige collega in het voortgezet onderwijs: hoe vang ik de aandacht van lieden die zich eigenlijk niet zo voor mijn vak interesseren? En hoe breng ik belangrijke historische noties over op een publiek met nauwelijks voorkennis?

Cees Bol is docent geschiedenis aan de Faculteit Educatieve Opleidingen van de Hogeschool van Utrecht.

Ik ben toen op de gedachte gekomen te onderzoeken in hoeverre de geschiedenis van de sport een zinnige ingang kan vormen om een onhistorisch publiek van waardevolle historische informatie te voorzien. Ik heb een cursus gemaakt waarin de min of meer georganiseerde massasport en zijn rol in verscheidene historische samenlevingen centraal staat.

Het zal duidelijk zijn dat je zo geen ononderbroken chronologie van het begin der tijden tot de jongste ronde van de Champions League kunt creëren: in grote delen van het verleden en in grote delen van de wereld is de rol van sport eenvoudig niet belangrijk genoeg. Maar bij samenlevingen waarin sport inderdaad een belangrijke maatschappelijke rol vervulde is het heel wel mogelijk er iets mee te doen.

De Klassieke Oudheid

We beginnen met de Griekse wereld en daarin natuurlijk met name de Olympische Spelen. De studenten nemen kennis van de feitelijke gang van zaken en de historische evolutie van de Spelen als zodanig, maar kunnen dat alleen begrijpen als enige fundamentele kennis omtrent de Griekse antieke samenleving wordt meegegeven. De politieke organisatie

van die samenleving in het poleissysteem, de religiositeit van de Grieken - de Spelen waren immers een religieus feest -, het ideaalbeeld van de Griek: kalokagathia, waarmee men de mens bedoelde die uiterlijke schoonheid en innerlijke deugdzaamheid in zich verenigt, en de rol van de vrouw (die immers volledig werd uitgesloten), komen zodoende ook aan de orde.

Een deels vergelijkbare, deels andere thematiek speelt bij het behandelen van de Romeinse circus en arena spelen.

De politieke organisatie komt in kort bestek ter sprake: de spelen waren immers mede een uitvloeisel van de pogingen van adel en keizer om het eigen politieke primaat te behouden. De ethiek bij de Romeinen en met name hun houding tegenover de dood behandel ik onder andere aan de hand van de bekende wagenrace uit de film *Ben Hur*, waarbij zoals bekend een aantal gewonden en in elk geval een dode vallen. Deze film geeft een vrij realistisch beeld van een wagenrace. Een enigszins realistische filmische weergave van de werkelijkheid van de arena spelen bestaat gelukkig niet, zij zou door een modern publiek niet worden verdragen!

Hanengevecht, ets uit 1759 door William Hogarth.

Ook de opkomst van het christendom en het effect ervan op de spelen maken deel uit van mijn sportgeschiedenis in vogelvlucht. Tertullianus vooral en ook Augustinus keerden zich heftig tegen met name de *furor circi*, de bloeddorstige razernij die zich van het arena-publiek placht meester te maken. De christelijke keizer Theodosius maakte in 393 een definitief einde aan de Olympische Spelen. Het is duidelijk dat de christelijke levensopvatting zich verzette tegen in elk geval deze vormen van ontspanning, althans voor diegenen onder ons die enige notie hebben van het christendom. Daartoe behoren grote delen van de huidige HBO studenten overigens allang niet meer!

Het voorland van de sport zoals wij die kennen

De hoofdthematiek van de cursus is echter meer contemporair en tracht het directe voorland van de moderne georganiseerde massasport in beeld te brengen.

Dat is te vinden in Engeland in de vorige eeuw. We bekijken eerst het recreatieve patroon van het nog hoofdzakelijk agrarische Engeland rond 1760, met name dan het gedeelte dat je als wedstrijd sport zou kunnen beschouwen. Dan blijkt dat er wel degelijk

zoiets bestond. Er waren wedstrijden op feestdagen, ter gelegenheid van kermissen, op de feesten van patroonheiligen. Regionaal verschilt het beeld nogal, maar overall is het aantal gelegenheden waarbij men de krachten op een of andere manier mat aanzienlijk. Bovendien bood de veel minder strakke dagindeling momenten van ook sportieve verpozing. En er was ruimte: in elk dorp was wel een commons en ook in de kleinere steden was er volop open ruimte.

Er waren tal van wedstrijdsspelen, waarvan ik er maar enkele kan noemen. Een aantal herkennen we nog: cricket, golf, boksen werden beoefend zij het onder veel minder strikte regulering dan vandaag de dag. Typisch aristocratische bezigheden als paardenraces beginnen aan het einde van de achttiende eeuw hun publieke leven.

Een aantal andere wijdverbreide sportieve activiteiten zijn er nu niet meer: bull baiting, een aan een stevige stok vastgebonden stier werd belaagd door daartoe getrainde honden, die zich probeerden vast te bijten in de onderbuik of het geslacht van de stier en daarbij het risico liepen op de horens te worden genomen en de wedstrijd niet te overleven. Ook werd er gevochten

met de single stick, een lange, van een handvat voorziene stok. De bedoeling was elkaar aan het hoofd te verwonden en wel dusdanig dat het bloed rijkelijk vloeide. Hanengevechten door zeer getrainde prijsdieren, op leven of dood, waren zeer populair en vormden de basis van een uitgebreid wedcircuit. En tenslotte waren er her en der wedstrijden met een bal, die wel met football werden aangeduid maar met het huidige spel vrijwel niets meer te maken hebben. Voetbalwedstrijden werden bijvoorbeeld gespeeld tussen hele dorpen of stadswijken onderling, waarbij ook wel dorpskerken als goals dienst deden. De wedstrijd was beslist als de ene groep de bal op wat voor wijze dan ook voorbij de goal van de andere partij had gewerkt.

Het kon hierbij, dat zal geen verbazing wekken, bijzonder ruw toegaan. Voor zover de wedstrijden organisatie behoeften of als er bijvoorbeeld prijzengeld mee gemoeid was, was er vaak sprake van patronage van lokale grondbezitters.

Veranderingen in het leefpatroon

Het hier beschreven recreatieve patroon is in de negentiende eeuw vrijwel verdwenen als gevolg van de

industrialisering en ermee gepaard gaande verstedelijking, en de verburgerlijking van de zeden die wij kennen als het victorianisme.

De industrialisatie nam zowel tijd als ruimte weg: het industriële proletariaat had zeker in de eerste eeuwhelft tijd noch ruimte voor wedstrijdssport en vond hoofdzakelijk in de kroeg ontspanning.

Het zedelijkheidsoffensief dat aan het einde van de achttiende eeuw werd ingezet bestreek een breed spectrum, het betrof niet alleen de omgangsvormen tussen de geslachten, maar ook de omgang met de gekleurde medemens (de antislavernij beweging), de alcohol en de dieren. Van 1787 dateert de Society for Effecting the Abolition of the Slave Trade, van 1812 de Society for the Suppressing of Vice, van 1824 de Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, van 1831 tenslotte de British and Foreign Temperance Society.

In tegenstelling tot de puriteinen in de 17de en 18de eeuw, die ongeveer dezelfde doeleinden nastreefden, boekten deze zedenhervormers belangrijke successen. Bullbaiting en hanengevechten werden gebrandmerkt als dierenmishandeling en zijn in de tweede helft van de 19de eeuw verdwenen (hoewel de hanengevechten clandestien nog enige decennia langer zijn doorgegaan). Opmerkelijk is natuurlijk dat de

vossejacht gewoon is door blijven gaan: de adellijke zeden bleken niet gemakkelijk te hervormen! De ruwe footballwedstrijden, die vaak gepaard gingen met dronkenschap en ordeverstoringen zijn eveneens in de tweede eeuwhelft verdwenen.

De Victoriaanse hervormingsgeest heeft dus veel geëlimineerd, maar er is ook een opbouwende kant. De grote industriesteden, hun excessieve, nauwelijks gereguleerde groei en het lot van hun armste bewoners werden in de jaren veertig een bron van zorg voor artsen, predikanten, romanciers en zelfs een enkele fabrikant. Het toenmalige waardenpatroon van de middenklasse had nauwelijks greep op het stedelijk proletariaat. Voor de victorianen zo essentiële zaken als het huwelijk en de geregelde kerkgang dreigden bij het proletariaat te worden vervangen door concubinaat en geregeld kroegbezoek. Hier lag een terrein voor zedelijke hervorming. Succesvol was men vooral door het benaderen van de jeugd: de Sunday Schools brachten de armste kinderen moraal en godsdienst bij, ordelijk gedrag en zindelijkheid en ook nog een beetje lezen en schrijven.

Ook de jeugd aan de andere kant van de maatschappelijke ladder kwam in aanraking met zedelijke hervorming. De public schools, waar de aristocratie zijn kinderen stalde, waren aan het

einde van de 18de eeuw bepaald geen toonbeeld van gedegen onderwijs: de jonge aristocraten gedroegen zich tegenover elkaar en tegenover hun opleiders uiterst vrijgevochten en niet zelden gewelddadig: de dichter Shelley klaagde later dat hij er bijna was vermoord!

De headmaster van Rugby, dr. Thomas Arnold, werd de geestelijke vader van een onderwijshervorming van de public schools, die grote invloed heeft gehad ook ver daarbuiten. Zijn systeem werd beroemd door de beschrijving ervan door oud-leerling Thomas Hughes in *Tom Brown's Schooldays*, het populairste jongensboek in het Engeland van de vorige eeuw.

Behalve een veel serieuzer curriculum richtte het optreden van de 'doctor' zich vooral op het aankweken van een geest van wat wel is genoemd "muscular christianity". Zelfbeheersing, eerlijkheid, loyaliteit, vaderlandsliefde zijn kernbegrippen. Muscular christianity stond zeker niet afwijzend ten opzichte van lichamelijke oefening en sport: de beschrijving van de football wedstrijd, waarvan de 'new boy' Tom Brown getuige is, werd een hoogtepunt in het boek.

Sport voor velen

In de tweede helft van de 19de eeuw is in Engeland de eerste, in een aantal opzichten negatieve, impact van de industrialisatie overwonnen. De

Voetbal in Kingston on Thames in 1846 (Uit: *Britain Transformed*). Vergelijk dat eens met de foto op de volgende bladzijde.

levensstandaard begon voor ieder merkbaar te stijgen en leidde zelfs tot het invoeren van de vrije zaterdagmiddag; de mobiliteit van de bevolking maakt uitstapjes (naar zee bijvoorbeeld) mogelijk; de brassbands en de music halls komen tot ontwikkeling. In dit verband moet men ook de opkomst van de massasport plaatsen.

Het traditionele football had zoals gezegd de industrialisatie en de verburgerlijking van de samenleving niet doorstaan. Veiliger waren de diverse footballspelen, zoals beschreven in Tom Brown en beoefend op tal van public schools. Die spelen kenden geen uniforme regels, wat geen probleem was zolang alleen op de eigen school en in eigen schooltijd werd gespeeld. Maar als men na het afsluiten van z'n schoolcarrière door wilde gaan met sporten met of tegen lieden van andere scholen was er natuurlijk behoefte aan overeenstemming over de spelregels. Mocht men de bal 'hanteren' en mocht men gebruik maken van 'hacking' (tegen de schenen schoppen)? Uiteindelijk zijn twee verzamelingen regels de basis geworden van twee spelvormen: de Rugby rules van 1845 en de Cambridge rules van 1861, die in 1863 worden overgenomen door de Football Association (wiens "association football" populair werd onder de naam "soccer").

De eerste verenigingen die we kennen zijn uitsluitend een aangelegenheid van old boys, maar in de jaren zeventig en tachtig krijgt het voetballen een zeer snelle en maatschappelijk brede verspreiding, vooral de soccer variant. Dat gebeurde vooral door drie instanties: kerken, scholen en bedrijven creëerden een geheel nieuwe recreatiestructuur. Er ontstond een moderne spelstructuur met complexe, schriftelijk vastgelegde uniforme regels; vaste speeltijden; goed omschreven penalty's; een neutrale speelleider.

De socioloog Elias noemt dit proces 'sportificatie' en legt een verband met zijn civilisatietheorie, waarin immers de geleidelijke ontwikkeling van gereguleerde omgangsvormen ('beschaafd gedrag') centraal staat.

Ik tracht zo aan de hand van de sport het fundamentele sociale transformatieproces dat Engeland onderging tussen 1780 en 1880 duidelijk te maken.

Het team van Aston Villa in 1887 (Uit: Britain transformed).

Leuk materiaal

Veel ook voor niet historisch geschoold publiek toegankelijk bronnenmateriaal kan gebruikt worden om het verhaal te illustreren. Zo kan de wedstrijdbeschrijving uit *Tom Brown's Schooldays*, worden gesteld naast de FA rules; of bijgaande afbeelding van de traditionele footballwedstrijd in Kingston in 1846 worden gecontrasteerd met de elftalfoto van Aston Villa in 1887. Een treffender 'verbeelding' van een veranderingsproces ken ik niet.

De vraag naar wat er is gebeurd en waarom zal bij de enigszins geïnteresseerde leerling wel opkomen. Dan is het natuurlijk nog een lange weg naar een werkelijk inzicht in het sociale transformatieproces zoals boven beschreven. Daarin lijkt mij de rol van de leraar als explicateur moeilijk te ondervangen al zou het interessant zijn te zien hoever de leerling gestuurd in het rijk voorradige bronnenmateriaal op eigen kracht, in het leerhuis, kan komen.

Op bladzijde 24 en 25 staan enkele bronnen voor gebruik in de klas.

Literatuur

Boeken over sport in de Oudheid en de Olympische Spelen staan bij de artikelen van Heleen Sancisi en H.W. Pleket.

Over de ontwikkeling van de moderne sportbeoefening gaat het boek van Norbert Elias en Eric Dunning, *Quest for excitement. Sport and Leisure in the civilising process* (Oxford 1986).

Verder komen mogelijk van pas: Bram Cohen, *De Geschiedenis van het voetbal* (Amsterdam 1996). Charles P. Korr, 'West Ham United Football Club and the beginnings of professional football in East London 1895-1914', in: *Journal of Contemporary History*, Volume 13, 1978.

Robert W. Malcolmson, *Popular Recreations in English Society 1700-1850* (Cambridge 1973).

Harold Perkin, *The Origins of modern English Society 1780-1880* (London 1969).

James Walvin, *Leisure and Society 1830-1930* (London 1978).

Joris de Vries

"Die doelpalen zijn van ons"

Bij voetballen en naar voetbal kijken gaat het niet alleen om de sport. Dat is bekend.

Commerciële, politieke en andere belangen spelen achter de schermen, en ook wel daarvoor, een belangrijke rol. Sporthistorici komen interessante zaken tegen.

Hier wat staaltjes uit de sportgeschiedenis van Windhoek, Namibië; overigens – gezien het verleden – voornamelijk uit de 'blanke' sportgeschiedenis.

6

Zeven jaar geleden werd Namibië onafhankelijk. De gevolgen van ruim zeventig jaar Zuid-Afrikaans kolonialisme zijn voor iedereen die het land bezoekt zichtbaar en vooral voelbaar. Namibië was al die tijd een provincie van Zuid-Afrika en zal nog jaren nodig hebben zich ook in de praktijk daadwerkelijk van die status te ontdoen. Een overwinning van het nationale voetbalteam, *the Brave Warriors*, op de *Bafana Bafana* ("de jongens") uit Zuid-Afrika, zou zeker bijdragen aan dit proces, maar daar lijkt de tijd nog niet rijp voor. Terwijl Zuid-Afrika in 1996 al grote triomfen vierde door in eigen land de Afrika Cup te winnen, ging Namibië aan het eind van dat jaar nog genadeloos onderuit in Cairo en werd er uiteindelijk met 7-1 verloren. Ondanks de povere resultaten van de *Brave Warriors* is voetbal mateloos populair onder het merendeel van de Namibische bevolking.

Sport - voetbal is daarvan de belangrijkste tak - was en is naar ik meen de

belangrijkste sociale activiteit binnen veel samenlevingen en zeker veel Afrikaanse. In hun boek over sport in Zuid-Afrika, stellen Archer en Bouillon dat sport *de* karakteristieke vorm van sociale expressie is.

Sport is zo belangrijk, omdat hij vaak voor oneigenlijke doeleinden wordt gebruikt, met name politieke. Het belang van voetbal ligt zodoende allang niet meer in de voetbalwedstrijd zelf, voetbal is méér dan een wedstrijd en meer zelfs dan een hele competitie. De importantie ligt voor politici in de aantallen mensen die het voetbal volgen. Het bereik van voetbal is erg groot.

Aan de andere kant, voor de mensen die het voetbal beoefenen en volgen heeft het - naast die van sportieve activiteit en tijdsverdrijf - ook andere functies. Vanuit sociaal oogpunt is van belang dat het mensen in contact brengt met anderen, voetbal socialiseert. Maar de beoefenaars en aanhangers verbinden, net als de politici, ook belangrijker dingen aan voetbal, zoals de nationale trots.

Ik zal hier proberen aan de hand van literatuur, archiefmateriaal en kranten enige zaken met betrekking tot het

bovenstaande over het voetlicht te brengen. Ik richt me op Namibië in deze eeuw, maar zal me af en toe baseren op gegevens die betrekking hebben op Zuid-Afrika omdat die vaker voorhanden zijn en in de praktijk waarschijnlijk niet veel verschillen van de Namibische situatie.

Een Zuid-Afrikaanse provincie

Namibië is een uitzonderlijk land: het is in oppervlakte gelijk aan Duitsland en Frankrijk samen, de bevolking bestaat echter uit niet meer dan ongeveer 1.8 miljoen mensen! Waarlijk een leeg land dus. Namibië was slechts kort gekoloniseerd door een Europese macht - door Duitsland van ongeveer 1894 tot 1915.

Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog koos Zuid-Afrika de kant van de geallieerden, viel *Deutsch Südwest Afrika* binnen en overrompelde de relatief kleine Duitse militaire macht zonder enige moeite. Toen na de Eerste Wereldoorlog de Volkenbond in het leven werd geroepen, regelde deze instantie de status van de koloniale gebieden die van Duitsland waren afgenomen. Er werd een charter geschreven waarin die voormalige

koloniën onderverdeeld werden in drie soorten mandaatgebieden. A-, B- en C-mandaten. Namibië kreeg het predikaat C; dit betekende dat er niet gerept werd van een mogelijke onafhankelijkheid - niet in de nabije, maar ook niet in de verre toekomst.

Waarschijnlijk niet helemaal toevallig was de Zuid-Afrikaanse generaal Smuts één van samenstellers van het charter.

De internationale status van het land dat nu het moderne Namibië is, werd nog problematischer, toen de Volkenbond werd opgedoekt na de Tweede Wereldoorlog en vervangen door de Verenigde Naties. Zuid-Afrika onder het bewind van de Nasionale Party heeft de VN nooit als legale opvolger van de Volkenbond erkend en stelde dat het dus niets te maken had met de richtlijnen die door de VN wer-

den uitgegeven met betrekking tot de mandaatgebieden. Dus toen de VN vanaf de jaren 50 de koloniale heersers begon te wijzen op hun (morele) plicht de mandaatgebieden naar een onafhankelijke status te begeleiden, negeerde Zuid-Afrika de internationale druk. Namibië zou tot 1989 behandeld worden als een provincie van de Republiek. Het gevolg was, dat in Namibië de apartheidspolitiek net zo van kracht was als in andere delen van Zuid-Afrika.

Ook binnen de sportbeoefening, of misschien wel juist hier, hadden Apartheid en het principe van 'gescheiden ontwikkeling van de verschillende bevolkingsgroepen' grote gevolgen. De apartheidspolitiek politiseerde de hele samenleving en met name de sociale interacties tussen mensen van verschillende raciale afkomst. Sociale interactie

tussen een zwarte en een blanke werd niet alleen gezien als sociale ongehoorzaamheid, maar was bij de wet tot het minimum beperkt.¹

Dit had onder andere tot gevolg dat er zogenaamde zwarte en blanke sporten ontstonden; voetbal wordt vaak genoemd als dé zwarte sport. Het zou echter misleidend zijn te stellen dat voetbal exclusief door zwarten werd en wordt beoefend en aangehangen. Typische blanke sporten als rugby en cricket werden net zo min exclusief door blanken beoefend.

Sport en overheid

De overheid probeerde de participatie in de sport streng te controleren, maar trachtte via de sport ook de deelname aan het maatschappelijk verkeer te controleren. Om dit te verduidelijken volgt een voorbeeld uit de beginperio-

De foto's bij dit artikel zijn gemaakt door Pieter van der Houwen en staan in 'Afrika voetbalt!' van Marc Broere en Roy van der Drift, dat besproken wordt bij de 'boeken van de maand'.

George Weah wordt toegejuigd in de Liberiaanse hoofdstad Monrovia na zijn uitverkeizing tot beste speler van het jaar 1995.

de van het Zuid-Afrikaanse regime in Namibië.

Op 2 Februari 1919 schreef de Duitser Bieler uit naam van een groep landgenoten naar de militaire magistraat in Windhoek. Hij informeerde de autoriteiten dat hij en een aantal van zijn landgenoten de voetbalclub *Rhenania* wilden oprichten en vroeg daarom toestemming vergaderingen te beleggen. Uit onderling overleg van de Zuid-Afrikaanse autoriteiten, waarvan documentatie in de archieven is terug te vinden, blijkt dat toestemming werd gegeven op één voorwaarde: alle leden van de club moesten werk hebben, werklozen kregen geen toestemming lid te worden. Dus stuurde Bieler vervolgens een lijst van geïnteresseerden, waarop inderdaad alleen maar mensen met emplooi voorkwamen. Het is opvallend dat er toestemming gevraagd werd voor het beleggen van vergaderingen. Dit wijst op de restricties die toen van kracht waren op het vormen van groepen in publieke ruimtes. Het is niet uit te sluiten dat het bedrijven van groepssporten een methode was om zulke restricties te omzeilen en mensen in staat te stellen samen te komen. In ieder geval was dit voor de participanten een gunstig bij-

effect van het bedrijven van voetbal. Verder is de eis dat werklozen geen lid mogen worden opvallend, maar niet verbazingwekkend. Na afloop van WO I begonnen de Zuid-Afrikaanse autoriteiten met het verwijderen van zogenaamde 'ongewenste Europeanen', vooral Duitsers, aangezien zij het merendeel van de settlers in Zuid-West-Afrika vormden. Heel eenvoudig kwam het er op neer dat iedere buitenlander die van enig nut was voor de kolonie kon blijven, de anderen moesten vertrekken. Wanneer men niet meewerkte, was gedwongen deportatie geen uitzondering. Werklozen maakten deel uit van die groep ongewensten. Door werklozen geen toestemming te geven lid te worden van een sociale instelling zoals een voetbalclub, werd er vooruitgelopen op de in het verschiet liggende deportatie. Zo werd ook getracht de sociale activiteit van werklozen te beperken. Het is eenvoudiger sociaal geïsoleerde personen te deporteren dan mensen met veel banden binnen de gemeenschap. Lidmaatschap van een voetbalclub is zeer duidelijk een maatschappelijke voet-tussen-de-deur.

In de jaren kort na de Eerste Wereldoorlog kwamen er verschillende verzoeken van vooral Duitsers binnen bij de

autoriteiten om toestemming voor het organiseren van voetbalwedstrijden.² Veelal ontstond er onenigheid over het moment van de te spelen wedstrijden. Zonder uitzondering wilden de Duitsers hun wedstrijden op zondagmiddag spelen. Dat is niet zo verwonderlijk, want alle leden waren tenslotte werkenden en niet in staat op een andere dag bij elkaar te komen. De autoriteiten waren echter bang voor de aandacht die deze wedstrijden zouden trekken. De plaatselijke overheid liet bijvoorbeeld in mei 1918 de politie van Windhoek weten dat hij "geen voorstander is van voetbalwedstrijden op zondag in openbare gelegenheden". Dit was de officiële reactie op het verzoek van de *Windhuk Fussbal Klub* op zondag voor het gerechtsgebouw te mogen voetballen. Men ging zelfs zo ver de voorzitter van de Kamer van Koophandel te laten uitzoeken of het niet mogelijk was alle spelers een middag in de week vrij te geven voor het spelen van een wedstrijd. Kennelijk stond de overheid niet geheel negatief tegenover het spelen van voetbal. Maar misschien veinsde men slechts goede intenties door met dit onmogelijke voorstel te komen. De voorzitter van de Kamer van Koophandel liet namelijk weten dat het onmogelijk was

De tribune tijdens een dorpswedstrijd in Senegal.

overeenstemming te bereiken over het vrij geven van voetballende werknemers. In een brief aan de *Windhuk Fussbal Klub* liet de overheid vervolgens weten dat het niet in de lijn van Zuid-Afrikaanse politiek lag toestemming te geven voor het organiseren van zulke ophefmakende wedstrijden ("boisterous games") in het openbaar op zondagen. De Duitsers moesten zich hierbij neerleggen.

Er was echter nog meer om voor te strijden. Toen de Duitse troepen door de Zuid-Afrikanen waren verslagen en de mensen langzamerhand weer terugkeerden naar een leven in vrede, bleken vele voetbalclubs hun materiaal kwijt te zijn geraakt. In een brief van de secretaris van Duitse voetbalclub in Swakopmund liet deze de autoriteiten weten dat hij bij zijn terugkeer in Swakopmund Zuid-Afrikaanse soldaten had zien voetballen met (naar hij meende) ballen die van zijn club waren. Hij voegde er aan toe dat hij van Zuid-Afrika - "a nation of sportsmen" (een zinnetje dat gemakshalve kan betekenen dat Zuid-Afrika een land is met veel actieve sporters, maar ook dat ZA een sportief land is!) - verwachtte dat zijn club voor de verliezen zou worden gecompenseerd. Op de lijst van kwijtgeraakte/gestolen materialen kwamen onder anderen bekken, shirts en een cricketuitrusting voor!

In diezelfde periode liet in Windhoek de voorzitter van de plaatselijke Duitse club weten dat de doelpalen voor het gerechtshof, die op dat moment alleen door Zuid-Afrikaanse teams gebruikt mochten worden, aan zijn club toebehoorden. Het lijkt een redelijke claim, maar niet vanuit Zuid-Afrikaans oogpunt: de Duitsers hadden de oorlog verloren en dus ook hun doelpalen.

Het blanke voetbal

In de jaren 30 en 40 werd, wat de blanke bevolking van Namibië betreft, voetbal door iedereen bedreven. Rond de Tweede Wereldoorlog werden er vele vriendschappelijke duels afgewerkt tussen teams van Engels-, Duits- en Afrikaans-sprekenden. Hoewel er zijdelings wel sprake leek te zijn van een (landelijke of regionale) competitie, werd er vooral serieus gespeeld in meerdaagse toernooien. Teams uit met name Centraal- en Noord-Namibië speelden om de *Alfred Homann's Soccer Cup* en de *Otto Kleiber's Soccer Cup* in

Het Independence Stadion in Lusaka.

juli, om de *Brewery Cup* in september, om de *Lardner Burke Cup* in oktober en om de *Rennverein Cup* rond de Kerst.

De teams legden grote afstanden af, de kosten waren daardoor soms aanzienlijk. Men deed zijn best die kosten te drukken waar dat mogelijk was, want in de loop van de tijd was de maatschappelijke achtergrond van de voetballers veranderd: een niet onaanzienlijk aantal van de leden was werkloos. Vandaar het verzoek van de Okahandja Fussball Club aan hun collegae in Omaruru af te zien van het organiseren van een dansavond op de dag van hun vriendschappelijke wedstrijd. Zo'n avond zou de spelers alleen maar op kosten jagen en minder draagkrachtigen in verlegenheid brengen.

De financiële perikelen hadden er al eerder voor gezorgd dat verschillende clubs - onder leiding van een heuse voetbalbond - de idee hadden opgevat om met reclameborden langs het veld enige inkomsten te genereren. Het was namelijk duidelijk dat verschillende bedrijven bereid waren geld te betalen voor een bord met hun naam rond de voetbalvelden. Maar de Zuid-Afrikaanse autoriteiten reageerden negatief op deze plannen, onder andere omdat het het veld in Windhoek voor het gerechtshof betrof en reclameborden werden gezien als een schending

van het uitzicht ("it would cause a most unsightly appearance to the surroundings of the Magistrate's Court").

Iedereen voetbal

Haast typerend voor de apartheidsgeschiedenis is de geschiedenis van het voetbal er één van blanke voetballers. De geschiedenis van de zwarte bevolking is moeilijk te achterhalen, omdat zij vooral schittert door afwezigheid. Dit illustreert de blanke desinteresse in het leven van de zwarten - zolang dat niet het leven van de blanke negatief beïnvloedde.

Echter, gegevens die bekend zijn over Zuid-Afrika, laten geen twijfel bestaan aan de populariteit van voetbal onder de hele bevolking en vooral het zwarte deel. Zo speelden in Zuid-Afrika in de jaren 50 ongeveer een half miljoen volwassenen georganiseerd voetbal. Vooral in de noordelijke geïndustrialiseerde gebieden rond de diamant- en goudmijnen van de Witwatersrand was voetbal immens populair. In diezelfde periode speelden ongeveer 215.000 mensen rugby, na voetbal de meest populaire sport in Zuid-Afrika. Daarbij moet bedacht worden dat er nog veel meer mensen ongeorganiseerd voetbalden, vele duizenden meer dan er (on)georganiseerd rugby speelden.

Op dit moment blijkt uit de aandacht in de media voor voetbal, die het nieuws over alle andere sporten samen

makkelijk overschaduwt, dat het nog steeds de populairste sport is. Toch zijn er bij wedstrijden van het nationale elftal nog nooit meer dan 9000 toeschouwers geweest, terwijl er bij de wedstrijden van het nationale rugby-team vaak 15 tot 20.000 mensen zitten. Dat heeft waarschijnlijk vooral economische redenen. Het *Independence Stadium* in Windhoek waar de interlands gespeeld worden, ligt, gezien vanuit Katutura (Windhoeks Township, waar veruit de meeste zwarten wonen) aan de andere kant van de stad. Behalve de prijs voor een entreekaartje, moeten dan ook nog reiskosten opgebracht worden. Voor velen met een zeer beperkt inkomen is dat een onoverkomelijk probleem.

Uit ingezonden brieven en redactionele artikelen in de krant wordt, zoals gezegd, duidelijk dat voetbal van groot belang wordt geacht. Zo begon bijvoorbeeld een bezorgde lezer zijn ingezonden brief als volgt:

"Ik denk dat aan de basis van ieder land de ontwikkeling van haar jeugd ligt" (*The Namibian*, 21-12-1996).

Vervolgens wijdde de schrijver uit over het belang van het ontwikkelen van een jeugdplan voor de voetballende jongeren, dat op de lange termijn zou leiden tot betere nationale teams. Hij meent dat Namibië een voorbeeld moest nemen aan Nigeria en Ghana,

De Zuid-Afrikaanse president Nelson Mandela is een groot voetballiefhebber.

respectievelijk de Olympische- en juniorenwereldkampioenen. Het verband dat de schrijver legt tussen nationale trots en internationale voetbalsuccessen is overduidelijk. Voetbal en vooral het nationale team en haar prestaties worden op deze manier opgewaardeerd tot zaken van nationaal belang.

Deze verstrengeling kan niemand meer zijn ontgaan sinds het ministerie van sport en de nationale voetbalbond ontwikkeld zijn in een gevecht rond de vraag wie de eindverantwoordelijkheid heeft over het nationale team. Na een desastreus verlies tegen Kameroens *Ontembare Leeuwen* besloot de bond de coach op non-actief te stellen. Onderminister Hishongwa reageerde hierop door te stellen dat het ministerie verwacht ten aanzien van *"ieder aspect met betrekking tot het nationale team geconsulteerd te worden door de Namibische Voetbal Bond"*. (*The Namibian*, 10-2-1997)

Het zal geen toeval zijn geweest dat juist op dat moment het ministerie in onderhandeling was met hun Duitse collegae over verlenging van de regeling, die voorzag in de betaling van de Duitse bondscoach door het Duitse ministerie. Ontwikkelingswerk begeeft zich steeds vaker op het terrein van de sport. Waarschijnlijk vreesde de Namibische minister dat door het op non-actief stellen van de coach de kosten van een nieuw aan te stellen coach voor rekening zou komen van zijn ministerie.

De interventie door de minister lokte vervolgens weer boze reacties uit in de kranten twee dagen later. Daarin werd er onder andere op gewezen dat de FIFA-reglementen expliciet interventie

door de overheid verbieden. De minister slaagde echter (gedeeltelijk) in zijn opzet. Enkele weken later stond in de krant dat de Duitse regering weer geld beschikbaar had gesteld voor de betaling van een deel van het salaris van de coach.

Tenslotte

In het voorgaande ben ik wat van de hak op de tak dwars door de twintigste eeuw gesprongen. Daarmee heb ik ook direkt een tekortkoming van de geschiedschrijving van de sport in Afrika geïllustreerd: tot op heden is die erg oppervlakkig en lijkt meer op een verzameling van interessante feitjes en incidenten dan op diepgaande wetenschap. De feitjes en incidenten wijzen er echter op dat toekomstig diepgravender onderzoek wel degelijk interessante en relevante thema's in de Afrikaanse geschiedenis naar voren zal kunnen brengen.

Noten

1. In de wet werd nog een derde onderscheid gemaakt: de kleurlingen, die in de hiërarchie tussen de blanken en de zwarten in stonden. Hun positie in de samenleving was zeer gecompliceerd. Hier wordt deze bevolkingsgroep grotendeels buiten beschouwing gelaten. Dat heeft natuurlijk het nadeel dat de Namibische samenleving in dit artikel gesimplificeerd wordt weergegeven.
2. De meest voor de hand liggende mogelijke redenen waarom er geen verzoeken van anderen, bijvoorbeeld Engels en Afrikaans spreken, in de archieven te vinden zijn, is dat de Duitse settlers onder speciaal toezicht vielen en er voor die andere groeperingen wel voetbalcompetities werden georganiseerd door de staat.

Literatuur en bronnen

R. Archer & A. Bouillon, *The South African Game, Sport and Racism* (London 1982²).

W.J. Baker, & J.A. Mangan, *Sport in Africa, Essays in Social History* (New York/London 1987)

M. Broere, M & R. van der Drift, *Afrika voetbalt!* (Amsterdam/ Brussel 1997)

Simon Kuper, *Voetbal als oorlog* (Amsterdam/ Antwerpen 1995)

Namibian National Archives Windhoek, Files:
ACC 006/1 Okahandja Fussballklub 1932-1933
ADM 237
LWI 3/1/1915
SWAA 1216, A160

The Namibian (dagblad)

Hoe oud is de Olympische gedachte?

Heleen Sancisi-Weerdenburg

Mythe of erfgoed?

11

Op het podium staan drie forse atleten met ontbloot bovenlijf. In het midden naderen drie officials, grijsaards met baarden, het erepodium. Ieder van hen is voorzien van een kussen met daarop een lauwerkrans. Geheel rechts is een schilder bezig iets op een vaas af te beelden.

Deze scène is moeiteloos te herkennen als een ceremonie protocollaire na een sportwedstrijd. Het is ook niet lastig te zien dat hier sport in de oudheid is bedoeld: de prijsuitreikende oude heren zijn gekleed in een soort gedrapeerde lakens en op de kussentjes liggen geen medailles, maar lauwerkransen; aan de getekende straaltes is af te leiden dat in ieder geval de eerste prijs van glimmend metaal was. De atleten hebben kleurige korte rokjes aan. Maar wat doet die vaasschilder in de rechterhoek?

De scène komt uit *Asterix en de Olympische Spelen* (Nederlandse editie 1981) van het duo Goscinny en Uderzo. Onze kleine Gallische vriend heeft zojuist meegedaan aan een wedloop van twintig stadia, maar is, bij gebrek aan toverdrank (doping is immers verboden), door de veel sterkere Spartanen geklopt. Een pagina eerder vinden we een plaatje van de delegatie uit Sparta die het stadion binnenmarcheert met ook al korte rokjes aan: het nationale sportpakje.

De vaasschilder staat met het penseel in de aanslag: de vaas is nog blanco. Hij roept de overwinnaars toe: "Even stil staan, graag, heren!". Hij zal de winnaars portretteren. De vaas heeft een dikke buik en twee oren aan de korte hals. Het is, in vorm althans, een ruwe benadering van een Panathenaeïsche prijsamfoor, het soort vaas dat winnaars bij deze Atheense spelen kregen uitgereikt. Het model van die vazen is eeuwen lang constant gebleven: aan een zijde is de godin Athena afgebeeld, aan de andere de wedstrijd waarbij de amfoor was gewonnen. Het was uiteraard geen

portret van de winnaar; de amforen stonden ver vóór de Spelen al klaar. De winnaar kreeg er trouwens meer dan een; hoeveel, hing af van het type wedstrijd.

Als afbeelding van een onderdeel van antieke sportwedstrijden lijkt het plaatje nergens op. Het illustreert fraai hoe ondeugdelijk de vraag is of Goscinny en Uderzo moeite deden de oudheid echt weer te geven. Ondanks een paar half- en pseudo-authentieke elementen (lauwerkransen, gedrapeerde lakens, en vaasschilder) lijkt de prent het meest op een foto van de prijsuitreiking bij moderne sportwedstrijden, waarbij de nummers een, twee en drie een prijs krijgen uitgereikt door evenzoveel hoge omes en waarbij een batterij fotografen (de vaasschilder) klaar ligt om de winnaars te vereeuwigen. Het verhaal dat het plaatje vertelt is een eigentijds verhaal, waarbij significante onderdelen in (algemeen bekende) beelden worden vertaald die aan de oudheid refereren. Die gegevens zijn uit hun context gehaald en worden de lezer gepresenteerd, met een knipoog naar diens algemene ontwikkeling.

Prof dr. Heleen Sancisi-Weerdenburg is verbonden aan de Universiteit Utrecht en doceert Oude geschiedenis en antieke cultuur.

Panathenaeïsche amfoor met hardlooppwedstrijd.

Wat de wetenschap ervan denkt, doet voor de beide auteurs niet ter zake.

Deze bewering kan aan de hand van talloze voorbeelden uit *Asterix* worden gestaafd. De kleine Galliërs en zijn dikke vriend treden op in een twintigste eeuwse verhaal, waarbij de gegevens uit de oudheid niet meer zijn dan de inhoud van een verkleedkist. Hoe aantoonbaar 'echt' de plaatjes op onderdelen ook mogen zijn - en vaak is er een grote dosis optimisme of naïviteit voor nodig om zelfs dat aan te tonen - de samenhang tussen die onderdelen is allesbehalve oud.

Zo gaat dat overigens meestal met wat er van de antieke cultuur benut wordt voor 'recycling'. Het is geen 'herleven' van de oudheid (ook wel aangeduid met de onder classici en oudhistorici populaire term 'Nachleben'). Deze term suggereert ten onrechte dat de antieke wereld 'voortleeft', terwijl niet moeilijk te constateren valt dat die wereld echt mordsdood is. Bij gebruik van de oudheid als inspiratiebron wordt antieke elementen nieuw leven in geblazen en dat kan niets anders zijn dan eigentijds leven.

Zo ging het ook met de Olympische Spelen. In de Oudheid waren de Spelen een vijfdaags festijn dat zich afspeelde in Olympia, rond het heiligdom van de oppergod Zeus. Het hoog-

tepunt was, op de derde dag, het grote offer van honderd ossen aan Zeus. Het programma bestond uit atletiek- en paardenummers, waaronder de spectaculaire wagenraces, en boks- en worstelwedstrijden. Het oudste onderdeel van de Spelen was de stadionloop over de lengte van het stadion (ca. 200 meter). De eerste Spelen van 776 voor Christus bestonden alleen uit dat nummer. In de volgende twee eeuwen werden de meeste andere onderdelen aan het programma toegevoegd.

Wat onveranderd bleef was de omschrijving van de deelnemers: zij waren allen Grieken en mannen. Vrouwen mochten niet alleen niet meedoen, ze mochten niet eens toekijken. Teamsport was in Olympia onbekend, tenzij we misschien de hippische nummers zo zouden willen zien: de paarden werden niet door de eigenaar bereden, maar deze kreeg wel de prijs. Alleen de eerste prijs was overigens van belang, nummer twee en volgende hadden gewoon verloren. Behalve bij de paardenummers: hier leverden volgende plaatsen ook een eervolle vermelding op, als tenminste ook de eerste plaats al was behaald.

Het sprak tot de fantasie van latere navolgers van de Olympische gedachte dat de strijd ging om de eer alleen: materieel gewin was er in Olympia zelf niet te behalen. De krans, gesneden uit

een aan Zeus gewijde olijfboom, leverde wel voortdurende roem, maar geen bestendig aandenken op. Toch was er in de Griekse wereld geen sprake van echt amateurisme. Een overwinning in Olympia (of bij een van de andere 'kransspelen' die met dezelfde formule werkten, de Pythische Spelen te Delphi, de Nemeïsche Spelen in Nemea en de Isthmische in Corinthe) leverden uitnodigingen op voor meer opleverende evenementen, en een overwinnaar werd doorgaans in zijn vaderstad uitgebreid geëerd.

Een aardige voetnoot: toen het NOC voor Atlanta discussieerde over wel of niet geldelijk belonen van medaillewinnaars bij de Spelen, en in zijn maag zat met deze 'Olympische gedachte', kon chef de mission André Bolhuis een artikel van H. Pleket inbrengen, waarin zonneklaar werd aangetoond dat ook in de oudheid weliswaar niet op de Spelen, maar wel aan de Spelen werd verdiend. Het NOC ging overstag: net als in de oudheid zouden medailles in Atlanta worden beloond met een geldprijs bij thuiskomst.

Er is veel gespeculeerd over de oorsprong van het verschijnsel sport bij de Grieken. Mogelijk had sport (overigens niet een Grieks, maar een Engels woord) iets te maken met training voor het oorlogsbedrijf. Waarschijnlijk was ook het met enige regelmaat vaststellen van de 'pecking order' van belang. Zeker had de Griekse sport een nauwe samenhang met godsdienst: volgens een recente theorie vormen de wedstrijden de "ritual sacrifice of physical energy" (D. Sansone, *Greek Athletics and the Genesis of Sport*, 1988).

Hoe dit ook zij, van invloed voor het langdurige succes van de Olympische en andere Spelen was overigens ook het belang (en het genoeg) dat Grieken schepten in lichaamscultuur, zowel actief als passief. De atleten streden naakt, met uitzondering van de deelnemers aan de wapenloop, die een uitrusting (schild en helm en aanvallend schenbeschermers) droegen. En ook de trainers waren ongekleed. Zoals de traditie wil kwam dat, omdat een moeder uit een sportfamilie ooit als (mannelijke) trainer verkleed de prestatie van haar zoon gadesloeg. Toen hij won, sprong ze enthousiast over de omheining en onthulde zo onbedoeld haar sexe. Vanaf dat moment (404 voor Christus) waren ook de trainers naakt.

Niemand heeft, voorzover ik weet, voorgesteld in dit opzicht het Griekse voorbeeld in de moderne tijd na te volgen. Lichaamscultuur was, toen de Spelen al zo'n duizend jaar oud waren, vooral de Christenen een doorn in het oog. Een edict van keizer Theodosius I in 393 maakte een eind aan alle heidense culten en festijnen. Al geruime tijd daarvoor was de glorie van Olympia tanende: de laatste geregistreerde winnaar behaalde zijn zege in 261.

Herleving

Baron Pierre de Coubertin was zeker niet de eerste moderne Europeaan die (in 1889) teruggreep naar het idee van de antieke Spelen. Al vanaf de zeventiende eeuw waren er her en der 'Olympische Spelen' gehouden, variërend van sport- en spelwedstrijden tot evenementen met een gemengd cultureel en sportief karakter. Het nieuwe aan het idee van de Franse baron was, dat hij van meet af aan uit was op een internationaal treffen en dat hij niet zozeer de vorm van de oude Spelen, als wel de 'Olympische gedachte' wilde laten herleven. Voor De Coubertin bestond die Olympische gedachte uit het belang van sportbeoefening voor de fysieke conditie van de jeugd. Zijn teleurstelling over de prestaties van de Franse jongelingen in de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) schijnt een van de belangrijke drijfveren te zijn geweest. Competitieve sportbeoefening was bij uitstek het middel om een betere conditie te verkrijgen.

Er is uitgebreid gediscussieerd over de vraag in hoeverre De Coubertin in zijn plannen bewust dan wel onbewust afweek van de uit de oudheid bekende vorm van de Spelen. Vooral het belang dat hij hechtte aan amateurisme heeft uitvoerig aandacht gekregen. In de moderne mythe van de antieke Spelen is vooral de 'waardeloze' eerste prijs voor de winnaar beklemd. Pierre de Coubertin had overigens minder bezwaar tegen de combinatie geld en sport dan tegen sport als beroep. In zijn tijd was dat vooral het wielrennen,

dat voornamelijk door de lagere sociale groeperingen werd beoefend. Een Engelse deelnemer van Athene 1896 merkte daar misprijzend over op: "a kind of exercise, by many scarcely admitted to the domain of sport" (Robertson, *Fortnightly Review* 1896, 945).

Op het vooral in Duitsland beoefende turnen had deze Brit van goeden huize het eveneens niet begrepen. Toch werd er in Athene gefietst, over verschillende afstanden, inclusief een 'Marathon' van 87 km., en waren er verschillende turnnummers, waaronder touwklimmen. Mét geweer-, pistool- en revolverschie-

ten, zwemmen en roeien (dat niet doorging omdat het water te ruw was), allemaal sporten die in de Oudheid geen onderdeel van de Spelen waren geweest.

De oprichting van de Spelen in 1894, tijdens een congres in Parijs ging gepaard met veel antiek-Grieks vertoon. De keuze voor Athene in 1895 als eerste locatie droeg aanzienlijk aan de schijn van 'herleving' bij. Het oude Panathenaeïsche stadion werd opnieuw in marmer opgetrokken. Olympia als locatie kwam nauwelijks ter sprake: het was te overwoekerd, te klein en te

THE SPARTANS PUT PHYSICAL FITNESS FIRST: SICKLY BABIES WERE EXPOSED TO DIE, AND THE LIVING WEREN'T PAMPERED?

BOYS AND GIRLS ALIKE TRAINED NAKED IN RUNNING, WRESTLING, AND JAVELIN-THROWING. OTHER GREEKS ADMIRERED THE RESULTS."

THE BEST ATHLETES WERE SENT TO THE OLYMPIC GAMES AT ELIS, FOUNDED IN 776 B.C., AND HELD EVERY FOUR YEARS. THE SPARTANS, WHO STARTED THE OLYMPIC CUSTOM OF COMPETING NAKED, DID WELL IN THE EVENTS THEY CHOSE TO ENTER.

IN THE ORIGINAL OLYMPIC GAMES THE BOXING MATCHES WERE DECIDED ONLY WHEN ONE CONTESTANT CONCEDED DEFEAT. THIS ADDED AN ELEMENT OF MACHISMO TO THE EVENT.

THE SPARTANS, IN PARTICULAR, CONSIDERED IT AN AWFUL HUMILIATION TO SURRENDER IN ANYTHING, EVEN SPORTS.

SO THE SPARTANS WOULD SIMPLY BOYCOTT THE BOXING — UNLESS, OF COURSE, THEY WERE CERTAIN TO WIN."

Literatuur

M.I. Finley & H.W. Pleket, *Olympische Spelen in de oudheid* (Haarlem 1976; vert. van *The Olympic Games: the first thousand years*) geven het beste Nederlandstalige overzicht van de oude Olympische Spelen.

In 1996 verscheen de bundel *De lokroep van Olympia*. Uit de *geschiedenis van de Spelen* (Utrecht), onder redactie van Heleen Sancisi-Weerdenburg en Thomas van Maaren, met korte bijdragen over de oude en het begin van de moderne Spelen. Veel van wat aan de orde is gekomen wordt daarin uitvoeriger behandeld.

onbereikbaar. Toch was van meet af aan duidelijk dat de Spelen anders zouden zijn.

Van alle uitslagen zijn tijden geregistreerd en records genoteerd: uit de Oudheid hebben we, op een paar uitzonderingen na, geen gegevens over lengte of snelheid van de prestatie (en dat niet alleen omdat er nog geen chronometers waren). Winnen betekende de directe tegenstander verslaan. Het *citius, altius, fortius* was in de oudheid niet aan de orde. Ook de zo echt Grieks lijkende 'marathon' kon op geen enkel voorbeeld uit de oudheid bogen: de fameuze race na afloop van de slag bij Marathon in 490 is niet meer dan een legende. Teamwedstrijden (zoals bij het turnen) en een internationaal

deelnemersgezelschap kwamen in het oude Griekenland evenmin voor.

Hebben de moderne Spelen, behalve een paar atletieknnummers, dan niets meer gemeen met het voorbeeld uit de Oudheid? Is alleen de verpakking quasi-antiek?

Toch niet helemaal. Wezenlijk bestanddeel van de Griekse sportbeoefening was de aandacht voor lichaamscultuur. Het plezier dat het kijken naar de goed getrainde lijven bood, blijkt duidelijk uit de aandacht die Griekse vazenschilders aan dit thema besteedden. In de negentiende eeuw was de banvloek die het Christendom over lichaamscultuur had uitgesproken, grotendeels uitgewerkt geraakt. Waardering voor lichaamsbeoefening kon gebruik maken van de herinnering aan de Griekse sport.

Sport als belangrijk onderdeel van de Griekse en van de Europese (en nu ook de mondiale) cultuur is wat oude en moderne Spelen gemeenschappelijk hebben. Dat is de reden waarom de Olympische formule honderd jaar na het initiatief van de Franse baron nog steeds een succesformule is.

Aan het einde van de negentiende eeuw had het geloof in de antieke traditie nog grote kracht. Dat bleek ook in het geval van de Olympische Spelen. Een goed idee werd een beter idee en raakte gemakkelijker geaccepteerd doordat het leek terug te gaan op de eerbiedwaardige klassieke erfenis. In de loop van honderd jaar werden er allerlei nieuwe 'oud-aandoende' elementen toegevoegd: de Olympische vlam bijvoorbeeld, voor het eerst in 1928 in Amsterdam ontstoken, en in 1936 voor het eerst uit het (opgegraven) Olympia naar Berlijn gehaald.

De Olympische Spelen 'van de nieuwe tijd' zijn vooral dat: modern. De band met de antieke Spelen is niet veel meer dan een gedachte, maar het is nog steeds, kennelijk, een aantrekkelijke gedachte.

Het Panathenaïsche stadion in Athene.

**De doorbraak van de vrouwenatletiek op de
Olympische Spelen van Amsterdam, 1928**

Marjet Derks

Wenscht ge zoo uw moeder ... uw zuster ... uw bruid?"

Bij de Olympische Spelen te Amsterdam in 1928 deden voor het eerst vrouwen mee in de atletiek, 'de moeder van alle sporten'. De strijd die daarvoor geleverd werd laat iets zien van de ontwikkeling van de verhouding tussen mannen en vrouwen in onze samenleving. De competitief ingestelde, presterende, schaars geklede en reizende sportvrouw deed haar intrede.

15

Vrouwenatletiek deed in 1928 haar intrede op de Spelen.
Bij deze NRC-foto schreef destijds sportjournalist Hans Meerum
Terwogt: 'Wenscht ge zoo uw moeder ... uw zuster ... uw bruid?'

**Marjet Derks is free-lance
historica en publiceert op het
gebied van sport-, religie- en
seksegeschiedenis.**

Enkele oude Amsterdammers moeten een paar maanden geleden nog eens hebben teruggedacht aan zeventig jaar geleden, toen hun stad ook het toneel was van buitenlandse bezoekers, journalisten, politieagenten en bijzondere manifestaties. Niet de Eurotop, maar de Olympische Spelen ('de Olympiade' in de volksmond), bepaalden in 1928 voor korte tijd het hele openbare leven. Behalve ongemak en opwindend brachten beide gebeurtenissen veel discussies teweeg en vormen ze een interessante spiegel van sociaal-culturele en politieke machtsverhoudingen.

nemende participatie van uiteenlopende sociale groepen, hoewel hij toegaf daarover als aristocraat vroeger anders te hebben gedacht. Hoe meer mensen doordrongen raakten van het Olympisch ideaal, hoe liever het hem was.

De Coubertin maakte echter één uitzondering: *'Wat de deelneming van vrouwen aan de Spelen betreft, daartegen blijf ik gekant. Het is tegen mijn wil, dat zij tot een toenemend aantal wedstrijden worden toegelaten.'*¹ In dit opzicht stelde hij zijn eerder geuite standpunt niet bij: vrouwensport was tegen de wetten van de natuur.

lijk tot een georganiseerd en geformaliseerd stelsel. Met name nieuwe groepsverbanden zorgden voor de verspreiding ervan. In het begin waren jongensscholen belangrijke 'broedplaatsen' voor moderne sport, maar al snel speelden ook het leger, fabrieken en verenigingen een rol bij het opzetten van clubs, de aanleg van terreinen en het ontwikkelen van competities. Helemaal nieuw was dit alles niet: er werd al eeuwenlang om het hardst gezwommen, geschaatst en gespeeld. Maar het grote verschil was dat moderne sport, net als de moderne samenleving, volgens vaste regels en structuren werd georganiseerd. En anders dan voorheen werd sport omgeven door idealen, door een ideologie van beschaafde blanke mannelijkheid. Daarin smolten begrippen als individuele kracht en prestatiedrang samen met noties over christelijke ridderlijkheid en westerse superioriteit. Binnen die context kregen de oudere volksvermaken het predikaat 'ruw' en 'onbeschaafd'; ze werden afgestoten of omgevormd en op den duur ingepast. Door sport-sociologen is dit proces getypeerd als sportificatie: het van spel tot sport maken.

De Olympische beweging kan worden gezien als de internationale uitvergroting van dit proces. De beweging was gebaseerd op vage en elitair-idealistische noties rond de westerse en klassieke beschaving, die de bakermat zouden moeten worden van een nieuwe wereldvrede. Sport sublimeerde oorlog en strijd tot een eerlijke krachtmeting, waarbij zowel collectieve als individuele waarden werden gevormd.

Ook dergelijke fraaie idealen konden echter niet om harde politieke realiteiten heen. De Coubertin moest heel wat politieke strijd voeren om invloedrijke Europeanen voor zijn ideeën te winnen. Maar met name na de Eerste Wereldoorlog kon het Internationaal Olympisch Comité worden beschouwd als een invloedrijke organisatie, waarin tal van politici, aristocraten en zakenlieden zitting hadden.

Juist het lange termijnperspectief en het internationale karakter maken de moderne Olympische Spelen tot een veelzijdige 'Fundgrube' voor onderzoek naar de manier waarop moderne sport zich heeft ontwikkeld. Het historisch belang gaat bovendien veel verder dan het sportveld, omdat tijdens en rond deze wedstrijden sociaal-politieke con-

De Nederlandse damesatletiekploeg.

De Spelen van 1928 hadden een belangrijke symbolische betekenis. Ruim dertig jaar na het begin van de moderne Olympiades was de tegenstand tegen de nieuwerwetse en kostbare sportwedstrijden grotendeels geluwd en kon hun grondlegger, de Franse baron Pierre de Coubertin, eindelijk terugtreden en tevreden terugblikken. Die kans liet hij zich niet ontgaan. In zijn officiële afscheidsrede tijdens de ontvangst in de hoofdstad waren alle problemen vergeven en vergeten. De Coubertin roemde de bijval, die het initiatief in de westerse landen ten deel was gevallen. Hij zag daarin de bevestiging dat sport vrede en harmonie dichterbij zou brengen, niet alleen in Europa maar in de hele wereld. Vanuit dat perspectief toonde hij zich ook zeer ingenomen met de toe-

Vrouwen waren slechts welkom als toeschouwer, om de mannelijke overwinnaars met kransen te omhangen.

Sport en sekse in de geschiedschrijving

De Coubertin huldigde een standpunt dat velen in de jaren twintig met hem deelden. Om dat te begrijpen is het noodzakelijk om kort stil te staan bij de decennia die vooraf gingen aan het moment waarop hij zijn woorden sprak - de jaren waarin de moderne sport gevormd werd.

De eerste sportwedstrijden waren activiteiten van schooljongens, maar het fenomeen ontwikkelde zich onder invloed van industrialisatie, opvoedingsidealen en natievorming geleide-

frontaties plaatsvonden die een veel grotere reikwijdte dan de sport alleen hadden. Voor verschillende emancipatoire bewegingen werd deelname aan en invloed op de Spelen en de Olympische sportcultuur een belangrijk doel. De vervulling daarvan werd niet zelden ervaren als een mijlpaal in de strijd om nationale en internationale erkenning. De Olympische Spelen kregen een symboolfunctie. Bekend is de strijd van tal van nationalistische groepen.

De jarenlange strijd die vrouwen hebben moeten voeren om als volwaardige Olympische deelnemers gezien te worden is veel minder bekend. Zij golden in de Olympische beweging als *quantité négligable*. Immers, in het jargon van De Coubertin kwamen zij niet voor en in de moderne sport stelden mannen de voorwaarden en regels vast. Dat vormt het uitgangspunt voor deze bijdrage, waarin ik laat zien hoe vrouwen in beweging kwamen en zich binnen de Olympische familie als lastige tantes en opstandige dochters ontpopten. Centraal staat de 'moeder aller sporten', de atletiek. Ondanks het vrouwelijk adjectief gold dit als het mannelijke domein bij uitstek. Tijdens de Spelen in Amsterdam werd vrouwenatletiek voor het eerst op proef toegestaan. Waarom dat zolang duurde, waardoor het uiteindelijk tot een doorbraak kwam en hoe men in het verzuilde Nederland op hollende vrouwen reageerde, vormt de inzet van dit artikel.

Vrouwen en volksvermaak: het probleem van de continuïteit

Aan 1928 ging vanuit het perspectief van de vrouwensport een hele ontwikkeling vooraf. Van oudsher waren vrouwen en meisjes actieve deelnemers aan sportieve evenementen. In het pre-industriële tijdperk deden aan vrijwel alle sporten die door mannen werden beoefend ook vrouwen mee. Bekend zijn vooral de schaatswedstrijden op de korte baan en handboogtoernooien, maar ook bij hardloophwedstrijden kon men hen aantreffen. Zowel mannen als vrouwen liepen tijdens kermissen en jaarmarkten of andere samenkomsten, soms voor geld, soms puur voor vermaak zonder winst oogmerk. Vaak waren ze daarbij opvallend uitgedost: bekend is de aanduiding 'bellemans of -vrouw' vanwege de bellen die aan hun kleding bevestigd was, zodat het

publiek hen al van verre kon horen aankomen.² Ook werd bij deze evenementen (in Engeland bekend onder de naam 'smoch races') in ondergoed gelopen. De plaatselijke overheden vaardigden wel beperkende bepalingen uit, maar die hadden betrekking op algemene situaties van overlast, niet op aanstootgevendheid van sportieve vrouwen.

Gedurende het proces van sportificatie namen niet alleen de regulerende maatregelen toe, maar kwam ook de deelname van vrouwen aan sportieve vermaken steeds meer ter discussie te staan. Het volksvermaak werd aan banden gelegd door een toenemende organisatie, privatisering en het productief maken van het openbare leven. De overheid kreeg een grotere greep op het dagelijks leven.

De ideologie die hierbij hoorde was er een van burgerlijkheid en huiselijkheid. Dat pakte voor jongens en meisjes verschillend uit. Jongens konden het vrije veld verruilen voor een ander veld: het sportterrein. Binnen moderne sportverenigingen, het leger, de scholen en de fabrieken kregen zij volop kansen om aan sport te gaan doen. Voor vrouwen en meisjes lag dat anders. De Britse historicus Dennis Brailsford constateerde voor Engeland dat beschavingsoffensieven op sportgebieden intensiever waren wanneer er vrouwen bij betrokken waren. Daarnaast trokken economische veranderingen een steeds zwaardere wissel op de besteedbare tijd van vrouwen. Het gevolg was dat vrouwen steeds meer buitengesloten werden van sportief vermaak. Met andere woorden: de sportificatie, 'het beschavingsproces in de sport' leidde voor vrouwen tot uitsluiting.

In de moderne, door bonden en verenigingen georganiseerde sport, moesten vrouwen hun ruimte en plaats bevechten. Eerst door individuele vrouwen uit hogere kringen, later door grotere groepen, werden pogingen ondernomen om aan moderne sport te gaan doen: vrouwen gingen tennissen, hockeyen, zwemmen en turnen. Ze oefenden, deden mee aan wedstrijden en reisden over grote afstanden. Vanaf de jaren negentig van de negentiende eeuw werden sportieve vrouwen ook stilaan meer gewaardeerd. Zij werden ten voorbeeld gehouden aan bloedarme en vergroeide meisjes en de eenzijdig belaste jonge arbeidster. Mits met mate kon enige beweging vrouwen

krachtiger en frisser maken.

Voorwaarde was wel dat het meisje sierlijk en dus vrouwelijk bleef, zodat wedstrijd sport in het algemeen werd afgeraden.

De Olympische droom, een nachtmerrie voor vrouwen

Voor sommige vrouwen golden kiesrecht en toegang tot onderwijs als het belangrijkste doel van emancipatie. Anderen wilden letterlijk bewegingsruimte innemen en aan sportwedstrijden deelnemen. In sommige landen steunden beide bewegingen elkaar, in andere, waaronder Nederland, waren ze gescheiden actief. Zeker is dat de vrouwenbeweging voor bepaalde veranderingen in heersende rolpatronen zorgde waardoor het makkelijker werd voor vrouwen om aan sport te gaan doen. Maar binnen de feministische beweging werd sport in het algemeen niet als belangrijk agendapunt gezien. Op hun beurt waren actieve sportbeoefenaars weinig betrokken bij het feminisme. Zij waren eerder 'self-made women', voorzien van een flinke portie zelfbewustzijn maar afkerig van bewegingen en de sfeer van rokerige vergaderzalen. Een uitvoerig politiek programma hadden ze niet, maar wel gold deelname aan de Olympische Spelen voor hen als een belangrijk emancipatoir doel.

De Olympische Spelen waren een moeilijk te nemen bastion. De Coubertin en zijn volgelingen ontwikkelden een ideologie die in alles op de ideale sportman was geënt. Inspiratiebronnen waren de Engelse sportbeweging, waar het ideaal van de 'muscular christian' toonaangevend was en het Amerikaanse universiteits-sportsysteem. Voor De Coubertin stond 'l'Olympisme' gelijk aan ridderschap en wereldbroederschap.

Bij de eerste Spelen in 1896 waren dan ook geen vrouwen aanwezig. In 1900 deden de eerste deelnemers mee aan de Spelen in Parijs, maar dat was vooral toe te schrijven aan het feit dat het IOC weinig invloed had op de organisatie daarvan. De Franse organisatie onder voorzitterschap van Daniel Merillon introduceerde een tennis- en golfcompetitie voor vrouwen. In St. Louis (1904) deden acht vrouwen mee, allen Amerikaanse boogschutters. London (1908) geldt als eerste mijlpaal in de geschiedenis van de Olympische vrouwensport: toen waren er vrouwen uit Duitsland, Hongarije, Zweden en

De 800 m werd beheerst doot de Duitse Lina Radke en de Japanse Hitomi.

Groot-Brittannië zelf, 43 in totaal. Ze deden mee aan drie sporten: schieten, kunstrijden en tennis, en een vrouw deed mee in het open zeilevenement. In 1912 in Stockholm werd het zwemmen voor vrouwen geïntroduceerd. Vooral vanaf de Eerste Wereldoorlog, toen het maatschappelijk aandeel van vrouwen in tal van landen groeide, werd actie gevoerd om deelname van vrouwen en meisjes aan zoveel mogelijk sportonderdelen op de Spelen te mogelijk te maken. Die acties waren deels individueel, deels collectief van aard. Deelname aan atletiekwedstrijden werd daarbij een belangrijk punt.

Strijd om de 'moeder aller sporten'

De eis tot deelname van vrouwen aan het atletiekprogramma was een krachtige schop tegen het zere been van het IOC. Zowel bij de Grieken als de bij de Engelse 'founding fathers' van de moderne sport gold atletiek als de bakermat, als de sport bij uitstek waarin een gezonde geest en een gezond lichaam elkaar versterkten. De atletiek werd omschreven als 'edel' en 'nobel', termen die rechtstreeks werden ontleend aan de ridderliteratuur. Met andere woorden, atletiek was het hart van het Olympisme.

Dat zinde een aantal vrouwen niet. Zij wilden deelname van vrouwen aan het Olympisch atletiekprogramma mogelijk maken. Een van hen was de Franse Alice Milliat. Deze dochter van een

hoge notabele trotseerde haar landgenoot De Coubertin en richtte in 1917 een Franse organisatie van sportvrouwen op. In 1919 probeerde zij de vrouwenatletiek op de Olympische agenda te krijgen. Toen dat niet lukte nam ze in 1921 het initiatief tot oprichting van de Fédération Sportive Féminine International (FSFI). Deze bond bestond uit vertegenwoordigers van de Verenigde Staten en vijf Europese landen, waaronder Frankrijk en Groot-Brittannië. De organisatie stond aan de basis van internationale sportontmoetingen van vrouwen, die om de twee jaar in een Europees land werden gehouden.

Om de verlangens kracht bij te zetten werden in 1922 in Parijs voor het eerst eigen Olympische Spelen voor Vrouwen gehouden, waaraan vijf landen meededen. Het IOC verzette zich bij monde van De Coubertin uit alle macht. Op last van het comité mochten de vrouwen in ieder geval het predicaat 'Olympisch' niet voeren. Dat vormde geen beletsel: de tweede sportontmoeting, in 1926 gehouden in Göteborg, werd eenvoudigweg 'Second Women's World Games' genoemd. Er namen toen al tien landen deel, waaronder Nederland.

De FSFI had meer succes bij de International Amateur Athletic Federation (IAAF). Dankzij herhaaldelijk lobbyen stemde deze bond er in 1924 in toe de vrouwencompetitie over te nemen. Deelname op Olympisch niveau (die geschiedde op voordracht van de sportbonden) werd twee jaar later aangenomen. Toen ging een IAAF-commissie overstag en was bereid als overkoepelende bond de vrouwenatletiek op de Olympische agenda te plaatsen. Omdat De Coubertin inmiddels was teruggetreden als IOC-lid, had dit voorstel voor het eerst een serieuze kans van slagen.

De IAAF bood een beperkt programma van vijf onderdelen. De FSFI accepteerde dat, zij het onder protest, maar besloot wel door te gaan met de organisatie van de eigen Spelen. De Spelen van Amsterdam werden aangewezen als de gelegenheid waarbij vrouwenatletiek werd toegestaan, zij het op proef. Zo werd uitgerekend het verzuilde Nederland, waar überhaupt al veel tegenstand tegen de organisatie van de Olympische Spelen bestond, het platform van de mondiale doorbraak van de competitieve vrouwensport.

Voor de Engelse atletes was het beperkte Olympische programma een reden om de Spelen te boycotten. Voor 101 vrouwen uit achttien landen werd Amsterdam een doel om naar toe te werken: zij gingen zich voorbereiden op hun Olympische primeur.

Sportpers en beeldvorming

Niet alleen officiële organisaties waren belangrijk voor de machtsverhoudingen binnen de sportwereld. Ook andere circuits hadden grote invloed. Een daarvan was de sportpers, die zeer bepalend was voor de beeldvorming omtrent sportmannen en -vrouwen. De sportjournalistiek was in die tijd een exclusieve mannenwereld waarbinnen een voorliefde bestond voor spannende wedstrijden en mannenheroïek, met een zekere rauwheid en platte humor. Het type werd ooit treffend neergezet door acteur Spencer Tracy in de film *Woman of the Year*.

De offensieve houding van de journalisten werd mede ingegeven door de omstandigheid dat zij hun plaats binnen de krantenwereld moesten bevechten, met name bij de grotere kranten waar sport nog altijd het imago van massacultuur had. Zij verdedigden hun positie dan ook met verve en veel bravoure. Vrouwensport was voor hen een geliefd onderwerp van spot en bijtende satire, van stereotypering, objectivering en seksualisering van het vrouwenlichaam.

De Amsterdamse Spelen werden door de sportpers nauwlettend gevolgd. Voor de Nederlandse sportjournalisten was het een uitgelezen kans om het grote evenement van dichtbij te volgen. Een aantal deelnemers was al aanwezig geweest bij de Spelen in Antwerpen (1920) en Parijs (1924), maar dat waren echter voor de meeste Nederlanders Spelen-op-afstand. Dit maal waren de Spelen op nationaal niveau onderwerp van discussie (in de Tweede Kamer over een subsidie) en van actie (een nationale inzamelingscampagne) geweest. In de aanloop naar die Spelen ontstonden er ook voor het eerst echt gespannen verwachtingen over de prestaties van de Nederlandse deelnemers. Kranten berichtten dagelijks uitgebreid over de Spelen. Er werden medaillestaten afgedrukt van de Spelen van 1908, 1912, 1920 en 1924. Het maakte de rol van de sportpers er alleen maar interessanter op. De sportjournalisten brachten de sportwereld de huiskamer binnen

van een steeds groter wordend leespubliek.

Bij de programma-onderdelen van de vrouwenatletiek was de verzamelde sportpers aanwezig. Het toonaangevende sportblad *Revue der Sporten* had aan de vooravond een enquête over de vrouwenatletiek gehouden. Prominenten van binnen en buiten de sportwereld mochten hun mening geven. Dat had tal van vernietigende commentaren tot gevolg, waarin vrouwen werden vergeleken met slakken, doofstommen en 'andere menschoorten, die door omstandigheden of aanleg per se de minderen zijn van den gezonden, goed getrainden mannelijke athleet'.

De tegenstanders, vrijwel allen mannen, maar ook enkele vrouwen, waren van mening dat de vrouwelijke aard atletische prestaties in de weg zou staan. De befaamde sportjournalist Joris van den Bergh schreef: *'Een vrouw op de Olympische Spelen is een slak, die een zoutkeet binnen kruipt. Zij vindt er, als vrouw, haar ondergang. Gelijk de slak smelten haar vormen.(...) De Olympiadewinsters uit het jaar 2000 zullen mannen-billetjes hebben en geen spoor van een buste. Zij zullen beenen hebben met zulke spieren, zulke armen en zulke haren. Zij zullen Hannibal heeten, Sjoerd en Okke. Ik ben blij, dat ik voor die tijd dood ben.'*³

De voorstanders drukten zich gematigder uit. Het waren vooral bestuursleden van de Koninklijke Nederlandsche Atletiek Unie, die het experiment een kans van slagen gunden en elf atletes hadden ingeschreven.

Wedstrijdverslaggeving

De wedstrijden in Amsterdam waren spannend en lieten enkele keren hoogstaande atletiek zien. Dat gold niet voor de Nederlandse deelnemers, die op de 100 m, de 4x100 m estafette, de 800 m, hoogspringen en discuswerpen vrijwel zonder uitzondering in de achterhoede eindigden. Uitzondering was de Haagse hoogspringster Lien Gisolf, die met een sprong van 1.56 m tweede werd. De meest succesvolle ploeg was een zeskoppige Canadese, direct gevolgd door de atletes uit Duitsland. De 100 m werd gewonnen door de pas zestienjarige Amerikaanse Betty Robinson in 12,2 seconden. De favoriete Canadese Myrtle Cook werd gediskwalificeerd wegens het veroorzaken van

twee valse starts. De Canadese ploeg nam revanche door de prestigieuze 4 x 100 m op overtuigende wijze in een nieuwe wereldrecordtijd van 48,4 seconden te winnen. De 800 m werd een overwinning voor de Duitse Lina Radtke. De Poolse Halina Konopacka gooide de discus over een afstand van 39,62 m en won met dit wereldrecord het goud. Het hoogspringen werd wederom een Canadese overwinning, ditmaal voor de 22-jarige studente Ethel Catherwood. Vanwege haar fraaie uiterlijk werd Catherwood de meest gefotografeerde vrouw van de Spelen. Zij werd uitgeroepen tot de 'schoonste deelnemster'.

met name bij Olympische marathons veel ernstiger vormen had aangenomen, bracht nu alle pennen in beweging. Deze gebeurtenis werd aangegrepen om het ongelijk van de deelname van de atletes te benadrukken. De rode draad in alle beschouwingen was, dat de atletes geen 'echte' sporters waren en hadden gefaald omdat ze vrouwen waren.

Om dit te onderstrepen werd geen term onbenut gelaten.

'Zal men ooit pogen, met wedstrijden de atletiek-beoefening door dames erin te krijgen, dan kan (...) de 800 m. zeker niet als propaganda-nummer dienst

Start van een 100m dames.

Wie zoekt naar positieve persverslagen over de prestaties van de atletes, vindt maar weinig. Het was hooguit 'aardig'. De Engelse pers vond dat de sprint en de horden mooie nummers waren voor vrouwen, maar dat 200 m echt de grens was. Men roemde, enigszins verbaasd, de 'good sportsmanschip' tussen de meisjes en betreunde de afwezigheid van Engelse atletes: *'our British girl athletes would have helped to build up a far bigger point score than we have actually achieved.'*⁴

De meeste aandacht van de pers ging uit naar de 800 m, of beter gezegd: na wat er na de finish van die wedstrijd gebeurde. Enkele deelnemers waren zo vermoeid, dat ze zich in het gras lieten vallen om bij te komen. Wat bij mannenraces vaker was gebeurd en

doen. Daar stonden aan de start 'n troepje kortharige, uiterst schrale figuurtjes ("geen vet er-an", zoals 'n journalist oneerbiedig opmerkte) die (...) met de mannelijke lopers geen greintje verschil maakten, maar wier gestes bij aankomst - tenslotte - allerminst verheffend waren! Drie van de verliezende meisjes lagen direct na 't bereiken van de finish languit terzijde van de baan - uitgeput of huilend om de geleden nederlaag?' schreef de journalist van het officiële bulletin van het NOC, *De Olympiade*.⁵

Hans Meerum Terwogt, de invloedrijke verslaggever van de NRC, had het over 'verwongen gelaatstrekken, gehijg en verwarde haren (...) Wenscht ge zoo Uw Moeder, Uw zuster en...Uw bruid te zien?'. De *Telegraaf* sprak over 'een grienend zwijkje'. En de journalist van *De Maasbode* tenslotte: *'Toen kwamen,*

voor het eerst in Olympische kampen, de juffies aan den start. Ik kan dergelijk gesjok nog maar niet apprecieeren, maar het moet heel mooi wezen voor kenners. Sport is uitstekend voor vrouwen, maar laat het blijven bij zwemmen, roeien, zeilen, tennis en dergelijke takken. Onze Hollandsche dames presteerden daarenboven al evenmin wat als de heeren, want ze eindigden in alle races achteraan. De Hollandsche dames misten, geloof ik, het slanke figuur dat noodig is om te zegevieren. Enfin, als ze goed biefstuk kunnen bakken, is dat tenslotte meer waard dan kampioen te zijn.⁶

Vrouwen als belichaming van het Olympisch ideaal?

Hoe gingen de vrouwelijke atleten met dergelijke commentaren om? Sommigen, vooral de jongsten onder hen, toonden zich onbevangen. Hen leek alle commotie niet te deren. Zij grepen het verblijf in Olympisch Amsterdam, veelal hun eerste buitenlandse reis, mede aan om te genieten en uit te gaan. Het zich onttrekken aan

het toezicht van de meegereisde chaperonne was voor de achttien-jarige Canadese studente Jane Bell bijvoorbeeld een sport op zichzelf.⁷ Anderen stelden zich op als buitenstaander, maakten zich als het ware onzichtbaar en lieten zich geen algemene uitspraken ontlokken. Zo'n low profile mat zich bijvoorbeeld Lien Gisolf aan. Zij definieerde zichzelf noch in 1928, noch daarna als gedreven wedstrijdster. Alles leek haar min of meer tegen haar zin te zijn overkomen. Zo verklaarde ze aanvankelijk niets te hebben gevoeld voor deelname aan de Spelen; het was haar moeder die een groot sportief engagement had, die haar wist te overreden. Eerzuchtig was ze niet, hoewel ze wist dat je dat voor een individuele sport wel moest zijn. Meer dan twee trainingen per week wilde ze er niet aan opofferen. Ze was echter, tegen wil en dank, een talent. De medaille was leuk, maar meer ook niet.

Een enkeling koos de 'strategie' van de humor en de boude beweringen.

Hiervan bediende Fanny Rosenfeld zich, een 23-jarige Canadese fabrieksarbeidster. Deze allround-atlete onderscheidde zich behalve door haar sportieve kwaliteiten en pokertalenten door een scherpe tong, een groot gevoel voor humor en een dikke huid. Zij was de centrale figuur binnen het Canadese vrouwen-team. Gevraagd naar haar leven als vrouwelijke atleet antwoordde ze dat ze slechts twee maal per week trainde, omdat haar frêle gestalte niet meer toeliet. In werkelijkheid was ze echter een gedreven atlete, die meerdere trainingen per dag afwerkte. Bovendien, zo zei ze, had ze tenminste twee liter bier per dag nodig, want hoe zou ze anders zulke afstanden kunnen volhouden. Later ver-

klaarde ze, in alle oprechtheid, alle commotie rond de 800 m zwaar overdreven te vinden: '(...) any girl who satisfactorily passes a medical examination and who accepts and practises correct methods of training is capable of running eight hundred metres or continuing any other usual athletic pursuit'.⁸

Ondanks de negatieve persberichten had de aanwezigheid van de atletes betekenis voor de vrouwensport, hoewel dat eerder een proces van lange adem was dan dat er directe resultaten werden behaald. Daaraan droeg in de eerste plaats hun sportieve uitstraling bij. Veel atletes voldeden meer aan De Coubertins idealen dan hij en waarschijnlijk zij zelf voor mogelijk hielden. De Coubertin, zelf bokser, worstelaar, schermer en paardrijder, was voorstander van veelzijdige sportbeoefening. Dit zou niet alleen een harmonieuze lichaamsontwikkeling bevorderen, maar ook de onderlinge verstandhouding tussen verschillende sportorganisaties verbeteren. De Nederlandse deelnemers waren in de meeste gevallen via andere sporten tot de atletiek gekomen, omdat aparte atletiekverenigingen voor vrouwen vóór 1930 niet bestonden. Het Haagse Hygiëa bijvoorbeeld, een belangrijke leverancier van Olympische atletes, was primair een gymnastiekvereniging. Hoogspringster Lien Gisolf was een getalenteerde hockeyster.

En vooral de Canadese atletes waren veelzijdige sporters. Zij deden behalve aan atletiek aan softbal, hockey, tennis, zwemmen en basketbal.

Ook de Japanse Kinuye Hitomi, de eerste Aziatische medaillewinnares en de enige vrouw in de omvangrijke Japanse ploeg, had buitengewone atletische capaciteiten. Zij had op de Vrouwen spelen in 1926 al twee gouden, een zilveren en een bronzen medaille gehaald en won in Amsterdam zilver op de 100 m sprint en op de 800 m, een zeer ongebruikelijke combinatie en een bewijs van groot atletisch vermogen. Door dit optreden werd de eenzijdig mannelijke invulling van het Olympisch ideaal wel degelijk aangetast.

Datzelfde gold voor het door De Coubertins geromantiseerde beeld van de ridderlijke sporter. De Canadese Fanny 'Bobby' Rosenfeld bijvoorbeeld was de steun en toeverlaat van de ploeg. Zij wist iedereen bij tegenslag te motiveren en stond tijdens de 800 m haar moegestreden landgenote Jean

Lien Gisolf in actie.

Geraadpleegde literatuur

Thompson bij door in de laatste ronde in te houden en haar te gangmaken. Insiders waren ervan overtuigd dat zij door die actie een zekere medaille was misgelopen, hetgeen grote indruk maakte op de toeschouwers.⁹

Dit alles kon niet voorkomen dat na afloop van de Spelen de vrouwenatletiek opnieuw ter discussie kwam te staan. De 800 m werd door IAAF en IOC direct van het programma verwijderd. Pas in 1960 keerde het nummer terug op de Olympische agenda.

Tot besluit

Om meer zicht te krijgen op beweging moet je erbij stilstaan; 'in beweging komen' speelt zich steeds af in een bepaalde sociaal-culturele historische context. Dat maakt sport tot een interessante invalshoek van historisch onderzoek. In het voorafgaande is de strijd van vrouwen om deelname aan het Olympische atletiekprogramma beschreven tegen de achtergrond van het moderniseringsproces waarbinnen sport zijn huidige betekenis kreeg. Met andere woorden: de strijd van vrouwen om sportparticipatie is niet opgevat als een einddoel, maar begrepen als een van de manieren waarop de seksen in de moderne westerse samenleving onderhandelden en streden.

In veel opzichten was en is de sportwereld een spiegel van de moderne kapitalistische natiestaat, waarin mannelijke normen dominant waren. Mannen veroverden de markt, de wereld én het sportterrein. Vrouwen keken toe, juichten en naaiden de vaandels van de clubs. En ze deden op beperkte schaal wat gymnastiekoefeningen omdat ze dan sierlijker en gezonder bleven. Tegelijkertijd werden en worden door moderne sport bestaande sekseverhoudingen uitgedaagd en bevraagd. Sport bood wegen om te experimenteren met een nieuwe type vrouwelijkheid. De competitieve, bewegende, presterende, schaars geklede en reizende sportvrouw deed haar intrede. Die vrouw kon rekenen op veel kritiek, zowel van mannen als van vrouwen, maar werd ook toegejuicht. Soms bracht sport haar een ongekende vrijheid, soms raakte ze in conflict met haar sekserol. En soms lieten vrouwen zien dat het bij sport om meer dan winnen kon gaan.

Ik opende deze bijdrage met een parallel tussen de recente Eurotop en de

Paul Arnoldussen, *Amsterdam 1928. Het verhaal van de IXe Olympiade* (Amsterdam 1994)
Maarten van Bottenburg, *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten* (Amsterdam 1994)
Dennis Brailsford, *Sport, time, and society. The British at play* (London/New York 1991)
Greta L. Cohen (ed.), *Women in sport. Issues and controversies* (Newbury Park/London/New Delhi 1993)
Pierre de Coubertin, *Olympic memoirs* (Lausanne 1979)
Pamela J. Creedon, *Women, media and sport. Challenging gender values* (Thousand Oaks/London/New Delhi 1994)
Marjet Derks, 'Oolijk, frisch en Hollandsch. Jonge zwemsters en vooroorlogs sportheldendom', in: *Vrijetijd en Samenleving* 13,3/4, 1995
Marjet Derks, 'Holland spreekt geen woordje mee. Sportcultuur historisch bekeken', in: *De Nieuwste Tijd* 5, 77-87, 1995

Jan ter Gouw, *De volksvermaken* (Haarlem 1879).
C.J. Groothof, *De Amsterdamsche Olympische Spelen en een overzicht van de Spelen die hieraan vooraf gingen* (Amsterdam 1928)
Jennifer Hargreaves, *Sporting females. Critical issues in the history and sociology of women's sports* (London/New York 1994)
Annelies Knoppers, 'Wat versterkt sport in mannen behalve hun spieren?', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 16,1, 33-45
Kathleen McCrone, *Sport and the physical emancipation of English women, 1870-1914* (London 1990)
Ruud Paauw, 'Wenscht ge zoo Uw moeder, Uw zuster en ... Uw bruid te zien?', in: *Sport International* 8/1993, 20-23
Uriel Simri, *A historical analysis of the role of women in the modern Olympic Games* (Netanya 1977).
Ruud Stokvis, 'Diersporten en volksvermaak. Het probleem van de continuïteit', in: *Vrijetijd en Samenleving* 8e jg/1990, 1, 39-50.

Olympische Spelen van 1928, die beide het openbare leven in Amsterdam korte tijd bepaalden. Niet alleen oppervlakkig gezien vertonen beide gebeurtenissen parallellen. In beide gevallen werd van officiële zijde vooral de toenemende eenheid en harmonie beklemtoond, terwijl verschillende belangengroepen benadrukten dat van werkelijke integratie geen sprake was. Vanuit dat perspectief ligt tussen 800 m hardlopen en een Mars door Europa maar weinig verschil.

Noten

1. *De Maasbode*, 27 juli 1928.
2. Jan ter Gouw, *De Volksvermaken* (Haarlem 1879) 22.
3. Geciteerd bij Ruud Paauw, "'Wenscht ge zoo Uw moeder, Uw zuster en ... Uw bruid te zien?'", in: *Sport International* 8(1993) 21-22.
4. F.A.M. Webster, 'Women in the Olympic Games', in: *The Queen*, geciteerd in *De Olympiade* 19 september 1928, 6-7.
5. *De Olympiade* 3 augustus 1928, 6.
6. *De Maasbode* 31 juli 1928.
7. Mededeling van Jane Bell, 18 november 1995.
8. Ron Hotchkiss, 'The "Matchless Six". Canadian women at the Olympics, 1928', in: *The Beaver* (October/November 1993)
9. Mededeling van Jane Bell.

De jongensdroom van Kick Wilstra

KICK HERHAALDE ZYN STUNT VAN DE EERSTE MINUUT! EEN ...TWEË... TEGENSTANDERS TUFTE HY VOORBY EN OP 'T MOMENT DAT HY OP EEN DERDE DREIGDE TE STRANDEN...

...GAF HY HET LEER DOOR AAN Z'N RECHTSBUITEN, DIE OERHARD INSCHOOT MET EEN MACHTIGE VUISTSLAG KON DICKINSON DAT SCHOT NOG KEREN, MAAR...

KICK WAS INTUSSEN TOEGESNELD EN VOORDAT DE BAL DE GROND RAAKTE, JOEG HY HET LEER ENKELE CENTIMETERS ONDER DE LAT! (1-1!)

Voor voetbal heb ik nooit gedeugd. Toch neemt Kick Wilstra in mijn herinneringen van de jaren vijftig een aparte plaats in. Het waren de jaren van Holland-België, van de negen-één uit 1959, van Frans de Munck en het Bruine Monster. Sport in Beeld bestond nog niet. Zondagmiddagen brachten wij gekluisterd aan de radio door. Het Hup-Holland-Hup-refrein in de pauzes van spannende wedstrijden werd door Jan de Cler ijlings van toepasselijke coupletten voorzien, waarin hoogtepunten uit de eerste helft op rijm waren gezet. Die wedstrijden werden door ir. Ad van Emmenes of Leo Pagano tot leven gebracht, daar ging je helemaal in op. Net zoals de buurtkinderen op woensdag- en zaterdagmiddagen voor een uurtje 'Dappere Dodo' of 'Morgen gebeurt het' zich languit neervlieden op de vloer voor het televisietoestel van een gefortuneerde buurman, zo ging je ook op zondagmiddag naar het huis van een van je vriendjes om gezamenlijk naar de radio luisteren. Dat was een sociaal gebeuren.

En telkens als dan weer een nieuwe strip van Kick Wilstra verscheen, was er

wel een vriendjes dat een exemplaar op de kop tikte. De flodderige boekjes gingen van hand tot hand, als waren het illegale bladen. Wat leefden we mee met onze blondgekuifte held.

Kick Wilstra, de wondermidvoor, was een schepping van de tekenaar-schrijver Henk Sprenger. De naam 'Kick Wilstra' was een combinatie van drie destijds tot de verbeelding sprekende sportfiguren: Abe Lenstra, Faas Wilkes en Kick Smit.

Het viel moeilijk te zeggen hoeveel fraaie doelpunten Kick Wilstra scoorde vanaf het moment dat hij als aspirantje zijn fantastische loopbaan begon. Hij speelde in het Nederlands jeugdelftal toen de oorlog uitbrak. Hij stak over naar Engeland, waar hij naast zijn dienstplicht lauweren oogstte op de voetbalvelden. Hij speelde zelfs in een cup-final op Wembley. Terug in Nederland hielp hij zijn oude club aan het landskampioenschap. Het Nederlands elftal draaide om hem. Op het hoogtepunt van zijn loopbaan trouwde hij met een jeugdvriendin. Zij kregen een tweeling, Rob en Rudi. Die bleken ook uit het goede (sport)hout gesne-

den. Geen wedstrijd van hun beroemde vader sloegen zij over. Steeds weer raakten zij, samen met de andere toeschouwers, verrukt over zijn slimme passeertrucjes, zijn onberekenbare boogballen, zijn loepzuivere passes, maar bovenal: zijn sportieve gedrag, waardoor Kick een voorbeeld was voor allen.

Al die herinneringen lagen onder het stof van tientallen jaren verzonken. Totdat ik onlangs een herdruk (uit 1972) in handen kreeg. Eens kijken wat me indertijd zo boeide.

In de wereld van Kick Wilstra was nog geen plaats voor commerciële zenders, hooligans, Beverwijkse slagvelden, miljoenenhoge transfersommen. De typerende deugden van de jaren vijftig staan nog geheel overeind. Kicks sprankelende enthousiasme is zijn drijvende kracht. Als hij een keer wordt benaderd door een onbekend heerschap die hem vijfhonderd gulden aanbiedt als hij de tegenstander laat winnen, is zijn verontwaardiging zo groot, dat hij de glibberige vent binnen enkele seconden de straat opgooit. Een andere keer ontsteekt Kick in oprechte

woede, omdat iemand hem voor 'prof' uitscheldt. Dat laat hij als oprechte amateur niet over zijn kant gaan. Het is de tekenaar er blijkbaar om te doen, de jonge lezers niet alleen te amuseren met spannende verhalen, maar hen ook waarden en normen bij te brengen: eerlijkheid, trouw aan je club maar ook aan je familie, vriendschap, opkomen voor de medemens in nood. Het Ik-tijdperk is nog mijlenver verwijderd.

Tevens vormt de strip een verkapt geschiedenis- en aardrijkskundes. Als Kick door Engeland reist, ziet hij de landschappen aan zich voor bij trekken; en passant zien we Trafalgar Square, de machtige Firth of Forth brug, waarvan de hoogte, de tonnen staal die in het gevaarte verwerkt zijn en de prijs worden opgesomd.

In de oorlog is Kick opvarende van een Brits schip dat in de Middellandse Zee door een Duitse torpedo wordt getroffen. De hele bemanning wordt gered. Kick strijdt op Sicilië, in Italië en Normandië. Hij wordt gevangen genomen maar weet telkens te ontsnappen. Die avonturen vormen slechts uitstapjes die Kick telkens weer terugbrengen op de hoofdroute van zijn leven: voetbal.

Het stripverhaal van Kick Wilstra lijkt me een interessante bron om de mentaliteit van de jaren vijftig beter te leren kennen. De lezer moet zich dan wel door een berg onbenullige voorvalletjes en avontuurtjes heenwerken. De strips

zijn antiquarisch nog wel verkrijgbaar. Dit geldt zeker voor de herdrukken uit de jaren zeventig.

Wat mij betreft is Kick nu wel echt voltooid verleden tijd.

Het Nederlands elftal in 1948.

Op de voorste rij rechts Abe Lenstra en naast hem Faas Wilkes, de (achter) naamgever van Kick Wilstra.

WIE KENT NIET DE NAAM KICK WILSTRA? ZYN VOETBALROEM IS TOT VER OVER ONZE NATIONALE GRENZEN DOORGEDRONGEN. REEDS MENIGE GRASMAT VOELDE DE ROFFEL VAN ZYN SNELLE 'KICKSEN', ALS HY ONWEERSTAANBAAR OP DE DOELMOND AFSTORMDE EN MENIG NET VING ZYN KEIHARDE SCHOTEN ALS EVEN ZOVELE DOELPUNTEN OP.

JA, IEDER KENT ZYN NAAM! MAAR NIET IEDER KENT HET VERLOOP VAN ZYN AVONTUURLYK LEVEN. IN SCHOOL- EN JEUGDELFTALLEN OOGSTE KICK VELE LAUWEREN, EVENALS IN HET "EERSTE" VAN VICTORIA. — TOEN KWAM DE OORLOG EN VLUCHTTE HY MET ENIGE VRIENDEN NAAR ENGELAND, WAAR HY ALS AMATEUR IN HET PROF-ELFTAL VAN 'MALTON-ROVERS' TERECHT KWAM! ALLE VERLEIDELYKE AANBIEDINGEN OM IN ANDERE CLUBS TE KOMEN SPELEN WEES, KICK RESOLUUT VAN DE HAND

Verslag van een rugby-wedstrijd

'Three quarters of an hour are gone; first winds are failing, and weight and numbers beginning to tell. Yard by yard the School-house have been driven back, contesting every inch of ground. The bulldogs are the color of mother earth from shoulder to ankle, except young Brooke, who has a marvelous knack of keeping his legs. The School-house are being penned in their turn, and now the ball is behind their goal, under the Doctor's wall. The Doctor and some of his family are there looking on, and seem as anxious as any boy for the success of the School-house. We get a minute's breathing time before old Brooke kicks out, and he gives the word to play strongly for touch, by the three trees. Away goes the ball, and the bulldogs after it, and in another minute there is a shout of 'In touch'. 'Our ball.'

Now's your time old Brooke, while your men are still fresh. He stands with the ball in his hand, while the two sides form in deep lines opposite one another: he must strike it straight out between them. The lines are thickest close to him, but young Brooke and two or three of his men are shifting up further, where the opposite line is weak. Old Brooke strikes it out straight and strong, and it falls opposite his brother. Hurra! that rush has taken it right through the School line, and away past the three trees, far into their quarters, and young Brooke and the bulldogs are close upon it. The School leaders rush back shouting 'Look out in goal', and strain every nerve to catch him, but they are after the fleetest foot in Rugby. There they go straight for the School goal-posts, quarters scattering before them. One after another the bulldogs go down, but young Brooke holds on. 'He is down'. No! a long stagger, and the danger is past; that was the shock of Crew, the most dangerous of dodgers. And now he is close to the School goal, the ball not three yards before him. There is a hurried rush of the School fags to the spot, but no one throws himself on the ball, the only chance, and young Brooke has touched it right under the School goal-posts.

The School leaders come up furious, and administer teco to the wretched fags nearest at hand; they may well be angry, for it is all Lombard-street to a china orange that the School-house kick a goal with the ball touched in such a good place.

Old Brooke of course will kick it out, but who shall catch and place it?

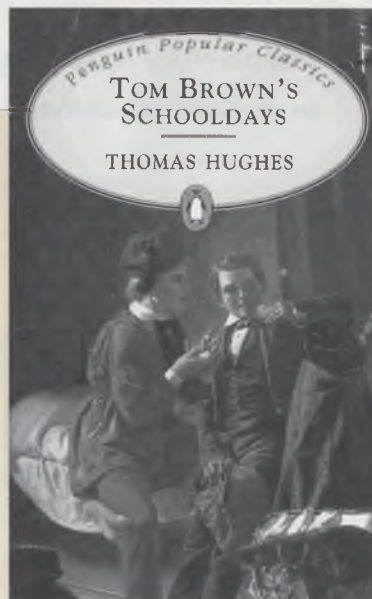
Call Crab Jones. Here he comes, sauntering along with a straw in his mouth, the queerest, coolest fish in rugby; if he were tumbled into the moon this minute, he would just pick himself up without taking his hand out

of his pockets or turning a hair. But it is a moment when the boldest charger's heart beats quick. Old Brooke stands with the ball under his arm motioning the School back; he will not kick out until they are all in goal, behind the posts; they are all edging forwards, inch by inch, to get nearer for the rush at Crab Jones, who stands there in front of old Brooke to catch the ball. If they can reach and destroy him before he catches, the danger is over; and with one and the same rush they will carry it right away to the School-house goal. Fond hope! it is kicked out and caught beautifully. Crab strikes his heel into the ground, to mark the spot where the ball was caught, beyond which the School line may not advance; but there they stand, five deep, ready to rush the moment the ball touches the ground. Take plenty of room! don't give the rush a change of reaching you! place it true and steady! Trust Crab Jones - he has made a small hole with his heel for the ball to lie on, by which he is resting on one knee, with his eyes on old Brooke.

'Now!' Crab places the ball at the word, old Brooke kicks, and it rises slowly and truly as the School rush forward.

Then a moment's pause, while both sides look up at the spinning ball. There it flies, straight between the two posts, some five feet above the cross-bar, an unquestioned goal; and a shout of real genuine joy rings out from the Schoolhouse players-up, and a faint echo of it comes over the close from the goal-keepers under the Doctor's wall.

A goal in the first hour - such a thing hasn't been done in the School-house match this five years.

Lichamelijke opvoeding en sport in de Griekse oudheid

H.W. Pleket

Het stedelijk 'gym'

Waren ze in de oudheid fitter dan nu?

Jongens en jonge mannen waarschijnlijk wel. Zij trainden verplicht, gericht op wedstrijdsport en het soldatenvak.

26

'Jong, wild en lamlendig'. Onder deze kop beschreef redacteur Carel Brendel in het *Algemeen Dagblad* van 14 juli 1997 een merkwaardige paradox in onze tijd. Reclames van Reebok, Adidas en Nike scheppen beelden van zeer actieve sporthelden en van hun op een oneindig veel lager niveau joggende en zwetende bewonderaars. Fitness is een soort religie geworden; en er zijn televisiezers die rond de klok professionele sportprestaties uitzenden. Maar schijn bedriegt: onderzoek van de Amsterdamse hoogleraar gezondheidswetenschappen, H. Kemper, heeft uitgewezen dat het met de overgrote meerderheid van onze schoolgaande jeugd, vanaf haar vijftiende jaar, bitter slecht gesteld is op het punt van lichamelijke conditie en gezond bewegen. De bromfiets, het rijbewijs en de snelle hap staan in hoger aanzien dan verantwoord training van het lichaam. De gymnastiekles wordt slecht of in ieder geval met weinig interesse bezocht; en als hij al bezocht wordt, dan wordt er neer 'gespeeld' dan systematisch bewegingsonderwijs gegeven. Het aantal ingeroosterde gymnastieklessen is trouwens gering in basis- en voortgezet onderwijs. Pas als ze tot de groep van de dertigers en de veertigers toetreden is er een kansje dat een deel van de ex-pubers zich bekeert tot de 'religie' van de fitness.

De wereld van de antieke Griekse steden: school en gymnasion

De oude Grieken voedden sowieso minder systematisch op dan de twintigste eeuwers. In de Griekse steden bestonden geen door de stad(staat) ingerichte en gefinancierde lagere en middelbare scholen; evenmin bestond er schoolplicht. In sommige steden, bijvoorbeeld het klassieke Athene, is er sprake van privé lagere schooltjes waarvoor betaald moest worden door de klant; in andere steden werden scholen opgericht door rijke weldoeners, die een fonds stichtten uit de baten waarvan leraren konden worden aangesteld. Onder deze laatsten bevonden zich stevast gymnastiekleraren, ter aanduiding van wie de Grieken hetzelfde woord gebruikten dat ze ook voor trainers aanwendden, namelijk *paidotribai*, (letterlijk: 'zij die aan kinderen schaven').

De vraag is wat die 'kinder-schavers' zoal doceerden en waar ze dat deden. Hier doemt onmiddellijk het fameuze woord 'gymnasion' ('sportschool') op. Iedere Griekse stad kende een systeem van openbare gymnasia en van privé-sportscholen. In Athene zullen de leerlingen van de privé-scholen hun lichamelijke opvoeding zowel bij privé-sportschoolhouders als in de openbare gymnasia ontvangen hebben. De afwezigheid van enige vorm van schoolplicht alsmede de noodzaak te betalen voor de genoten instructie maaakten

dat vooral kinderen van de midden- en hoogste klasse geprofitteerd zullen hebben van de lichamelijke opvoeding. De publieke gymnasia waren voor alle burgers vrij toegankelijk. Het feit op zich dat de stad publieke sportscholen liet bouwen voor zijn burgers bewijst dat de lichamelijke vorming van essentieel belang werd geacht.

Afhankelijk van de bevolkingsgrootte waren er of aparte gymnasia voor jongens (7 - 14 jaar), adolescenten (14/15 - 30 jaar) en ouderen of was er één gebouw waar iedere leeftijdsgroep op zijn beurt actief kon worden. In steden waar dankzij weldoeners scholen gesticht waren zullen de leerlingen hun lichamelijke opvoeding waarschijnlijk wel in het stedelijk gymnasion ontvangen hebben, onder leiding van de door de stad benoemde en door de weldoeners betaalde leraren.

Nieuwe ontdekkingen over het gymnasion

Tot nu toe leek lichamelijke opvoeding nogal een vrijblijvende zaak. Maar terwijl serieuze geleerden nog steeds - en terecht - vasthouden aan het ontbreken van schoolplicht, hebben nieuwe vondsten de mogelijkheid van 'gymnasion-plicht' duidelijk dichterbij gebracht. Onlangs is in de Macedonische stad Beroia (nu Verria, en een centrum van perzikken-export, ook naar Nederland!) een op een grote marmeren steen gegraveerde inscriptie

gevonden die een zogenaamde gymnasiumwet bevat uit circa 200-170 v. Chr. Alle jongemannen van 18-22 jaar moesten daar dagelijks trainen in speerwerpen en boogschieten en 'in ieder vak dat noodzakelijk blijkt te zijn'. Die andere vakken zijn ongetwijfeld verwante, militaire vakken.

Uit andere bepalingen in de wet blijkt dat niet iedere jongen geacht werd in het gymnasium op te draven. Zo werden slaven en vrijgelatenen (en hun zonen) en lieden die 'op de markt werken' (dat wil zeggen kleine handelaars en ambachtslieden) de toegang tot het gymnasium ontzegd. In de plattelandsstad Beroia is het gymnasium kennelijk het domein van de landbezittende burgers en hun kinderen geweest. Het feit dat er voor bepaalde feesten in het gymnasium door de jongens betaald moest worden en dat de knaapjes kennelijk ook over zogenaamde 'pedagogoi' beschikten (dat wil zeggen slaven of arme vrijen die de jongens begeleiden op weg naar school en gymnasium) wijst erop dat we bij de clientèle van het gymnasium voornamelijk aan de leden van de landbezittende elite en middenklasse moeten denken. Zo goedkoop was een slaaf nu ook weer niet; en als je er al een (of meerdere) voor je kinderen kon permitteren, dan was je zeker niet onbemiddeld! Welgestelde ambachtslieden en handelaars, dat wil zeggen lieden die rijk genoeg waren om anderen voor zich te laten werken en niet zelf op de markt te staan, hebben hun kroost zeker ook mogen sturen.

Niet van enige humor ontbloomt is de mededeling dat ook de zogenaamde 'apalaistroi' uit het gymnasium weg dienden te blijven.

Karikatuur van trainende pankratiasten.

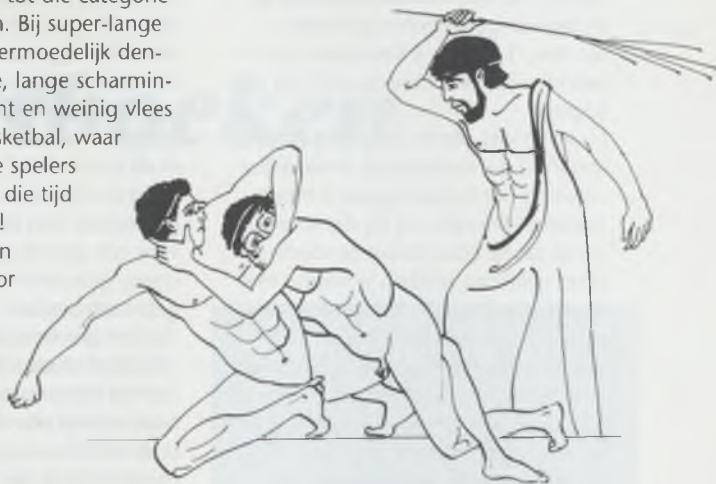
'Palaistra', in oorsprong de worstelring in het gymnasium aanduidend, wordt alras synoniem met gymnasium. De apalaistroi zijn degenen die lichamelijk niet geschikt zijn voor het gymnasium. Uit een andere, latere tekst weten we dat gebrekkig gezichtsvermogen en 'super-lengte' iemand tot die categorie konden doen behoren. Bij super-lange jongens moeten we vermoedelijk denken aan broodmagere, lange scharminkeles, met ondergewicht en weinig vlees op de botten. Het basketbal, waar super-lengte voor vele spelers een vereiste is, was in die tijd nog niet uitgevonden! Het Griekse gymnasium was geen instituut voor aangepaste programma's voor gehandicapten. Integendeel, het was een instelling voor macho's, die daar nog openlijk voor uitkwam ook.

Wat deed men eigenlijk in het gymnasium?

We zagen al dat de 18 tot 22-jarigen zich in Beroia dagelijks in militaire disciplines moesten oefenen. Wat de veel jongere knaapjes twee maal per dag moesten doen wordt in de wet niet verteld. Wel krijgen we te horen dat de trainers ('paidotribai') zich op straffe van een boete eveneens twee maal per dag op een door de directeur van het gymnasium bepaald tijdstip in het gymnasium dienden te vervoegen. Er werd kennelijk rekening gehouden met plichtsverzuim door de heren! Dat laat zich gemakkelijk verklaren als we bedenken dat trainers, naast hun officiële door de stad geregelde en gefinancierde aanstelling aan het stedelijk 'gym', heel vaak ook nog zelf een privé-gymnasium-tje ('sportschool') bezaten, waar atleten die zich wilden specialiseren en optimaliseren tegen betaling scholing konden kopen. De

'officiële aanstelling' was eigenlijk een schnabbel en bij een schnabbel wil je wel eens verzuimen.

Het gebruik van het woord paidotribes is op zich al veelbetekenend voor de richting van de scholing die de jongens

Twee pankratiasten passen verboden grepen toe; de scheidsrechter grijpt in.

kregen. De paidotribes was geen gymnastiekleraar die vrije oefeningen, toetsen of spelletjes gaf: hij was *trainer*, wat inhoudt dat alles wat de jongens ondergingen gericht was op wedstrijd-sport, *steeds in combinatie met militaire vakken*. Uit andere inscripties weten we dat de wat oudere jongens (13-15 jaar) training ontvingen in het gewapend gevecht, boogschieten en speerwerpen. Wat dat betreft konden zij moeiteloos overstappen naar de volgende leeftijdscategorie, die van de epheben (óf vanaf 18 jaar óf vanaf 15/16 jaar: dat wisselde per streek en periode van de Griekse Oudheid), die én in Beroia én in andere steden een stevige militaire training kregen. In Athene werden de epheben, eerst twee jaar, later een jaar lang 'afgeknepen' door speciale drill-sergeanten, docenten in allerlei militaire vakken (waaronder zelfs kaptbediening) en door trainers. Wat voor oefeningen de trainers precies voorschotelden weten we niet, maar we mogen wel aannemen dat het training betrof in bepaalde sporten, die de lichamelijke conditie en passant ook op peil bracht voor het militaire metier van de zwaargewapende infanterist.

Jongens zowel als epheben werden getraind voor allerlei soorten lichte en zware atletiek (zie het Duitse woordgebruik 'Leichtathletik' en

'Schwerathletik'). Hardlopen (korte en lange afstand), worstelen, boksen en pankration (een gruwelijk zware en bloedige combinatie van boksen en worstelen) zijn bekend als vakken waarin de jongere en de oudere knapen werden geoefend. Hardlopen lijkt nuttig voor een infanterist, terwijl de andere items, als echte gevechtssporten, de jongens beoogden voor te bereiden op het echte gevecht op het slagveld.

Er waren wel allerlei theoretici (artsen, filosofen) die vonden dat lichamelijke oefening het lichaam gezond moest maken of houden; en bij dat soort heren zal de lichamelijke opvoeding zeker gelijkenis hebben vertoond met onze gymnastiek. In het gymnasium echter, zowel het stedelijke als het privé-instituut, ging het om lichamelijke oefeningen in de context van en ter voorbereiding op wedstrijd sport en, in het verlengde daarvan, het soldatenvak. We moeten niet vergeten dat, voordat de Romeinen in de Griekse wereld vrede stichtten (de zogenaamde Pax Augusta: Keizerlijke vrede), de Griekse steden als autonome politieke gemeenschappen regelmatig met oorlog geconfronteerd werden, zowel onder elkaar als tegen bedreigende Hellenistische monarchen (en latere Romeinse legioenen). De oorlog trok om zo te zeggen regelmatig langs de stadsmuren voorbij en drong er soms zelfs hardhandig binnen.

De nadruk op gevechtssporten, wedstrijden daarin en militaire vakken wordt fraai geïllustreerd door het feit dat men aparte wedstrijden in het gymnasium organiseerde in 'er goed uitzien' (gebaseerd op fysieke fitheid), discipline en uithoudingsvermogen/vermogen tot afzien. In het gymnasium in

Beroia werd één maal per jaar door een jury de prijs voor het eerste 'vak' uitgereikt; de directeur van het gymnasium besliste over de twee andere prijzen. Alle drie de kwalificaties hadden zowel een lichamelijk als een mentaal aspect, alle drie betroffen eigenschappen die zowel in de sport-arena als op het slagveld opgedededen.

In de grote stad Ephesos werd de directeur van een gymnasium dan ook, in een voor ons gevoel nogal worsterig, gezwollen idioom, geprezen omdat 'hij zich bekommerde om de moed van de jeugd; hij spoorde de jeugd namelijk aan tot lichaams-oefeningen en stelde hoge prijs op zowel fysiek als geestelijk doorzettingsvermogen; hij was van mening dat op die manier de waardigheid van de jeugd bevorderd werd'.

Tenslotte

We hoeven natuurlijk niet te geloven dat alle jongens en jeugdige adolescenten zich steeds vol overgave onderwierpen aan de kastijding van lichaam en ziel. In de Beroia-tekst is sprake van 'wanordelijke, ongedisciplineerde jongens' die voor straf door de directeur geselsd moeten worden. Tevens wordt melding gemaakt van bezoekers die kwaad spraken van de directeur en hem zelfs een pak slaag gaven. Een geldboete moest hier voldoende afschrikwekkend zijn, zweepslagen werden niet nodig geacht. Maar de teneur van het opvoedingssysteem is duidelijk: forse training van het lichaam ter voorbereiding op en in diverse onderdelen van de 'atletiek' en

Palaistra-scène: trainende speerwerper met scheidsrechter,

in de wapenhandel. Zelfs de examens die jongens en epheben moesten afleggen werden in de vorm van openbare show-wedstrijden gegoten, met officiële winnaars.

De Grieken hebben de competitieve maatschappij dan misschien niet uitgevonden, ze hebben er wel op zeer indringende wijze gestalte aan gegeven. Deze 'gymnasiale' opleiding leverde het fundament, waarop de professionele atleten vervolgens hun specialisatie verder konden ontwikkelen. De competitieve sportcultuur die zich manifesteerde in honderden toernooien en talloze steden van de Griekse wereld, is zonder het gymnasium en daarbij behorende lichaamscultuur ondenkbaar. De Olympische spelen vormden voor weinigen de culminatie van wat in het gymnasium voor zeer velen begon.

Literatuur

- W. Decker, *Sport in der griechischen Antike* (München 1995)
 M.I. Finley, H.W. Pleket, *Olympische Spelen in de Oudheid* (Haarlem 1976)
 Ph. Gauthier, M.B. Hatzopoulos, *La loi gymnasiarchique de Beroia* (Athene/Parijs 1993)
 H.A. Harris, *Sport in Greece and Rome* (New York 1972)
 J. Jüthner, *Philostratos über Gymnastik* (Amsterdam 1969 - herdruk)
 H.W. Pleket, 'Stadstaat en onderwijs in de Griekse wereld', in: *Lampas* 14 (1981) 155-177
 W.E. Sweet, *Sport and Recreation in ancient Greece. A sourcebook with translations* (New York/Oxford 1987)
 I. Weiler, *Der sport bei den Völkern der alten Welt* (Darmstadt 1981)

Wim Rongen

Sportboeken

De besproken boeken

Jeroen Welaert, *Bravo les Hollandais* (Kosmos, Utrecht/Antwerpen 1997) f24,90

Maarten Moll, *Jaap Eden* (Rap Amsterdam 1996)

267 p.,
Gijs Zandbergen, *Pim Mulier* (Rap Amsterdam 1996)

153 p.,
M. Broere en R. van der Drift, *(Afrika voetbalt!, KIT Amsterdam)* 144 blz., f24,50

Kees Volkers, *Het verzwegen Oranje* (Rap Amsterdam 1996) 164 p.

In een Kleio van twee jaar geleden schreef ik dat iedere zichzelf respecterende intellectueel het literaire voetbalblad 'Hard Gras' op zijn of haar nachtkastje heeft liggen. Dat was natuurlijk overdreven. Het geeft m.i. echter wel aan dat het schrijven over sport door de intelligentsia als legitiem beoordeeld wordt. Net zo legitiem als het schrijven van een roman of een wetenschappelijke studie.

Inmiddels schrijven gerenommeerde romanciers als Anna Enquist, Ronald Giphart en Herman Brusselmans over hun favoriete sport, i.c. voetbal. Omgekeerd schrijven sportjournalisten als Mart Smeets en de Volkskrant-journalist Bert Wagendorp romans.

Ook wetenschappers schreven over sport. Zo verscheen onlangs *De lokroep van Olympia* en al een paar jaar geleden het proefschrift *Heeft yemant lust om met bal, of met reket te spelen* van Cees de Bondt, over het ontstaan van tennis. Studiedagen over sportgeschiedenis worden aangekondigd in het *Historisch Nieuwsblad*.

Voetbal als oorlog van Simon Kuper en *Voetbalkoorts* van Nick Hornby tonen overtuigend aan dat schrijven over sport meer kan zijn dan verhalen en anecdotes. Zij halen het uit die sfeer door te laten zien dat sport een belangrijke rol in maatschappelijke ontwikkelingen speelt. Zij hebben overigens ook dat irritante populaire taaltje niet nodig, dat zo vaak gepaard gaat met sportjournalistiek.

De boeken

In Nederland verschijnen de laatste jaren veel sportboeken. In 1993 begon uitgeverij Rap met de Nederlandse sportbibliotheek. In die reeks zijn

inmiddels zo'n vijftientig delen uitgekomen. Recent verschenen o.a. biografieën over Jaap Eden en Pim Mulier en de geschiedenis van Nederlandse voetballers in Duitsland in de Tweede Wereldoorlog. Ook buiten deze reeks verschenen er sportboeken. Hoe passen deze boeken in de laatste ontwikkelingen?

Jaap Eden

Jaap Eden is de enige in de geschiedenis die tegelijkertijd wereldtitels op de fiets en op de schaats behaald heeft. De auteur, Maarten Moll verhaalt uitgebreid over de glorieperiode van Jaap Eden. Tweederde van het boek gaan over vier jaar (1893-1896) uit zijn leven.

Eden werd in 1893, 1895 en 1896 wereldkampioen schaatsen. In 1894 en 1895 werd hij wereldkampioen op de fiets. Hij was de eerste verafgedode sport-

NEDERLANDSE

Jaap Eden

Maarten Moll

wereldkampioen
op de schaats

SPORTBIBLIOTHEEK

man in Nederland: "En als de groote je minzaam groetje had beantwoord, nu, dan sliep je dien nacht bijkans van emotie niet" (140). In 1896 werd Eden professioneel wielrenner, waar je in die tijd blijkbaar ook al een zeer goed belegde boterham mee kon verdienen. Moll schat in dat Eden in dat jaar f40.000 verdiende (193). Overigens behaalde Eden als prof na 1896 nauwelijks nog aansprekende overwinningen. De carrière van Jaap Eden is opvallend kort. "Eden heeft te veel op zijn kracht vertrouwd en heeft sigaren, champagne en de vele tot diep in de nacht durende huldiging niet aan zich voorbij laten gaan. Zuinig is hij niet geweest. Niet op zijn lichaam, niet met zijn geld", schrijft Moll (236).

In 1903 beëindigt Eden zijn loopbaan. Het ging daarna snel bergafwaarts. Begin jaren twintig werd Eden na een hevig delirium in een inrichting opgenomen. Op 3 februari 1924 overleed hij.

Zoals gezegd beslaan Edens vier topjaren tweederde (195 bladzijden) van het boek. Die jaren worden te gedetailleerd behandeld. Dat gedeelte wordt ont sierd door verhandelingen over het ontstaan van de fiets en verwijzingen naar sportgebeurtenissen uit de afgelopen decennia. Dat bijvoorbeeld Hilbert van der Duim in 1981 bijna een ronde te weinig reed op het wereldkampioenschap schaatsen net als een zekere Benedictus Kingma in 1884, is voor het verhaal irrelevant. Het boek had een strakkere eindredactie verdiend.

Pim Mulier

In het begin van zijn loopbaan had Jaap Eden Pim Mulier als adviseur. Mulier was de grondlegger van de Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond, de Elfstedentocht, de Nijmeegse vierdaagse en de Koninklijke Nederlandse Atletiek Unie. Over hem schreef Gijs Zandbergen de biografie *Pim Mulier, ijdel maar weergaloos*.

Opvallend is dat Mulier ondanks zijn vele verdiensten voor de sport in Nederlands vrijwel vergeten is. In 1965 werden een geplande nationale herdenking van zijn honderdste geboortedag met speciale sportwedstrijden en een tentoonstelling afgelast wegens gebrek aan belangstelling. Zandbergen geeft al helemaal in het begin van zijn boek een verklaring voor dit vergeten: Mulier was een ijdele zonderling geworden. Zijn hoogtijdagen lagen al ver achter hem en hij was al genoeg

geëerd, vonden velen in 1954, toen hij overleed. "Ik ben niet van Pim Mulier gaan houden. Daarvoor vind ik hem te zelfingenomen en te autoritair. Maar ik heb wel bewondering voor hem gekregen, omdat hij een eigenzinnig, intelligent, sportief en veelzijdig mens is geweest", zegt Zandbergen (16).

Een andere conclusie zal de lezer aan het eind niet trekken waarschijnlijk. Dat neemt niet weg dat het belangrijk is geweest dat Zandbergen Mulier aan de vergetelheid onttrokken heeft. Want Mulier heeft een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van de massasport in Nederland.

Voetballen in oorlogstijd

Kees Volkers schreef *Het verzwegen Oranje*. Tussen 21 april 1940 en 18 maart 1946 heeft het Nederlands elftal geen enkele wedstrijd gespeeld. Toch bestond er wel degelijk een Nederlands elftal. Dat speelde in de jaren 1943/44 onder zeer grote belangstelling wedstrijden in Berlijn.

Dit Oranje bestond uit spelers die door de Arbeitseinsatz in Duitsland terecht gekomen waren. Tussen 11 april 1943 en 3 december 1944 speelde dit elftal 15 'interlands'. Omdat het aanbod van spelers nogal varieerde, speelde dit Nederlands elftal lang niet altijd in dezelfde opstelling. De meeste wedstrijden werden gespeeld door Bram Appel, die in Duitsland voor Hertha BSC speelde en na de oorlog nog vele officiële interlands op zijn naam zou brengen.

Volkers is dit verzwegen Oranje weer op het spoor gekomen en heeft met een flink aantal van de spelers gesproken. Dat heeft tot een boeiend boek geleid. Een onbekende passage uit de Nederlandse voetbalgeschiedenis is weer tot leven gebracht. "Het blijft vreemd dat van de lotgevallen van dit elftal na de oorlog vrijwel niets meer is vernomen. Enerzijds zal dat te maken hebben met het feit dat de sporthistorie in Nederland een onderontwikkeld aandachtsgedebied is. Anderzijds heeft het natuurlijk te maken met het typische fenomeen dat slachtoffers van de Arbeitseinsatz nooit met hun lotgevallen te koop hebben gelopen" (147). Na de oorlog begon het gewone leven weer. Alle spelers van het Nederlands elftal in Berlijn gingen weer voetballen bij hun Nederlandse club. Degenen die zoals Appel voor een Duitse club hadden gespeeld, mochten tot 1 januari

NEDERLANDSE

SPORTBIBLIOTHEEK

NEDERLANDSE

Kees Volkers

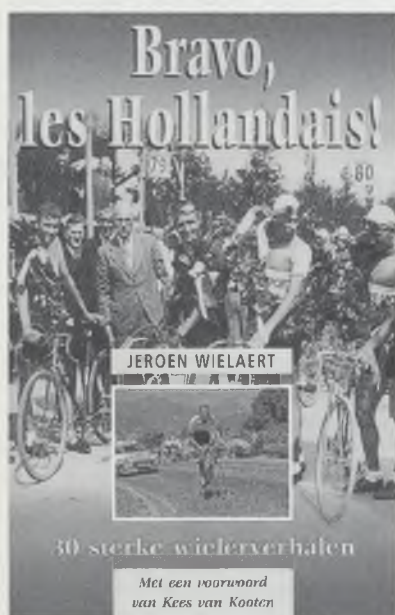

SPORTBIBLIOTHEEK

1947 niet voor vertegenwoordigende elftallen uitkomen. Daarna konden spelers als Bram Appel wel voor het Nederlands elftal uitkomen.

Wielrennen

Het vijftiengtigste deel van de Nederlandse Sportbibliotheek is de heruitgave van Joris van den Berghs klassieker *Mysterieuze krachten in de sport* (oorspronkelijk verschenen in 1943). Een jubileumdeel dus. Van den Bergh was een bekend journalist die verder ondermeer *Temidden der kampioenen* schreef. Dat boek handelde over Piet Moeskops, na Eden de tweede twintigste-eeuwse Nederlandse sportheld. Van den Bergh was ook degene die de eer-

ste Nederlandse Tour de France-ploegen leidde. Hij speelt dan ook een voorname rol in Jeroen Welaerts *Bravo les Hollandais*. Dit riep Jacques Goddet, decennia lang medebaa van de Tour de France, Joris van den Bergh toe toen een aantal Nederlanders goed presteerden in een zware rit.

Jeroen Welaert heeft een groot aantal (30 ex- en een bijna-ex-) wielrenners opgezocht. Hij heeft hen gevraagd naar hun Tourervaringen en hun leven na het wielrennen.

De reeks begint met Theofiel Middelkamp, die in 1936 de Tour reed en eindigt met Erik Breukink (de bijna-ex). Dat levert aardige verhalen op, die Welaert vervolgens gecontroleerd heeft. Dat is nodig ook, want iemand als Wim van Est is een berucht verhalenverteller.

In een aantal opzichten is het wielrennen niet veranderd. Ook Middelkamp fietste al voor het geld en had daar best wat voor over. De rol van ploegleiders blijft altijd een aparte, of ze nu Van den Bergh, Pellenaars, Post of Gisbers heetten. Wat wel veranderde, is de maatschappij waarin gewielrend werd.

Het boek van Welaert is overigens een ontmythologisering van Joris van den Bergh. Uit de verhalen van de renners die onder zijn leiding in de Tour de France reden, komt hij naar voren als iemand die eigenlijk geen verstand van wielrennen had en het veel te druk had met artikelen schrijven.

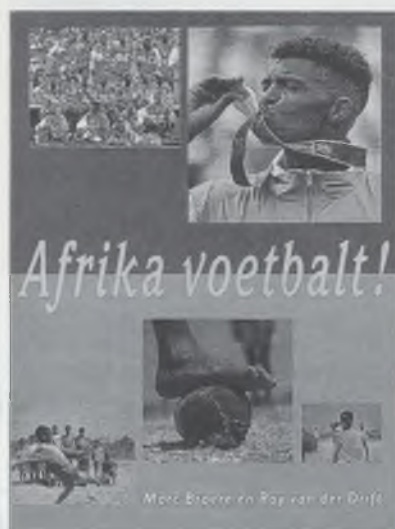
Weer voetballen

Al enige weken staat *Afrika voetbalt!* hoog op de lijst van verkochte sportboeken. Dit boek van de journalist Marc Broere en de antropoloog Roy van der Drift vertelt over het voetbal in Afrika en over Afrikaanse voetballers in Europa. Duidelijk wordt hoe belangrijk voetbal voor de Afrikaanse samenleving is. Al heel lang bestaan er uitgebreide en goed georganiseerde voetbalcompetities. Voetbal is doorgedrongen tot alle lagen van de maatschappij, van dorpsniveau tot landelijke politiek. Of het nu om Mandela gaat, die uitlegt hoe belangrijk de winst van het Zuidafrikaans voetbalelftal is, of om het belang van de spits George Weah voor de vrede in Liberia. "*George Weah is de enige die vrede in ons land kan brengen*", zegt de Liberiaanse sportjournalist Emmanuel Williams. "*Telkens als het nationale team van Liberia speelt, zwijgen de geweren*" (45).

In Zuid-Afrika bestonden jarenlang vier voetbalcompetities, voor ieder ras een. Het waren de voetballeiders die in 1978 met een nationale competitie begonnen waarin gemengde elftallen uitkwamen.

De reportage over Zambia behandelt de verwevenheid van voetbal, koperindustrie en politiek in dat land. Daarnaast wordt er verhaald over de Afrikaanse voetballers die naar Europa kwamen. Sommige mislukten, anderen werden hele grote sterren. Hun beïnvloeding van de Europese voetbalcultuur gaat verder dan het uittrekken van een voetbalshirt na een doelpunt of erotische dansjes bij de cornervlag, waar de auteurs het in het voorwoord over hebben (7).

Afrika voetbalt! is informatief en boeiend. Het laat een andere kant van

Afrika zien. De beeldvorming van Afrika wordt immers voornamelijk bepaald door hongersnoden, staatsgrepen en vluchtelingen.

Tot slot

De veranderde houding tegenover het schrijven over sport heeft tot een grote stroom boeken geleid. De 'opbrengst' is nog wat onevenwichtig, maar laat zien dat er in ieder geval serieus en in normale taal over dit onderwerp geschreven kan worden. Dat er nog veel vooruitgang gemaakt kan worden, bewijst mijns inziens het deze zomer verschenen *1937 Au lende-main du front populaire* van Pierre Miquel. In een Europa vol spanningen werd de Tour de France van 1937 verreden. Een Tour van de vrede moest het worden, die daarom ook Genève aandeed. Miquel weet een voor mij althans meeslepende combinatie te vinden tussen een wedstrijdverslag enerzijds en een schildering van Frankrijk in 1937 anderzijds.

Jan van Oudheusden en Jos Trippensee

Altijd goed in de markt

Veel docenten hebben in september en oktober hun videorecorder aan het werk gezet om de Teleac-serie over de Vereenigde Oost-Indische Compagnie op te nemen.

Sinds de bouw van replica's van de Amsterdam en de Batavia is de belangstelling voor onze eerste multinational belangrijk toegenomen. En in november verzorgt de NOT, die sinds kort met Teleac gefuseerd is, twee schooltelevisie-programma's over de VOC. Voor KLEIO dus reden te over om een gesprek te hebben met de vrouw achter deze producties.

Els Jacobs publiceerde in 1991 *Varen om peper en thee* (besproken in KLEIO, jrg.33 (1991) no.8, 31) en tekent, behalve voor de historisch-inhoudelijke kant van de beide televisieprogramma's, ook voor het boek bij de tv-serie, met de vlakke titel *De Vereenigde Oost-Indische Compagnie*. Zij is verbonden aan de vakgroep geschiedenis van de Leidse universiteit.

Kleio: Vanwaar die fascinatie met de VOC?

'Wat mijzelf betreft: toeval! Ik zocht indertijd naar een geschikt onderwerp voor een proefschrift. Ik vond het onderwerp VOC op zich niet zo spannend, want dat kende iedereen al. Ik wilde eigenlijk schrijven over de Nederlandse handel op Azië in de negentiende eeuw. Maar daar lag een bronnenprobleem. Collega's raadden me aan dan maar de VOC te nemen, dan had ik dat probleem niet. Waarom er bij het publiek zo'n fascinatie met de VOC bestaat? Je kunt dat niet gemakkelijk verklaren, maar ik denk dat twee zaken van belang zijn. Allereerst speelt de bouw van die twee schepen een belangrijke rol. Je kunt ze

bezoeken; ruige verhalen en zeeman-sellende, dat spreekt tot de verbeelding. En er is nog iets anders. Het bedrijfsleven durft zich weer met de activiteiten van de VOC te identificeren. Lange tijd was dat sponsors niet zo sjiek. De VOC was een multinational, Jan Pieterszoon Coen had bloed aan zijn handen, daar kon je niet mee voor de dag komen. Over onze koloniale geschiedenis werd lange tijd niet geschreven. Dat was besmet terrein. Maar vandaag de dag is zakelijkheid weer in; het fenomeen van een multinational die over de hele wereld handel heeft gedreven, dat mag weer. Bedrijven tuimelen over elkaar heen om hun producten in VOC-verpakking te verkopen. Ze zijn bereid VOC-activiteiten te sponsoren. Zo komt

de Compagnie vanzelf onder de aandacht van het grote publiek.'

Coen

Kleio: Jan Pietersz. Coen was keurig ingepast in dat verhaal over bedrijfsvoering.

'Ik heb met deze serie duidelijk ervoor gekozen niet het ontstaan van het bedrijf te vertellen, want dat staat al in alle schoolboekjes. Ik heb heel bewust daar willen beginnen waar het bekende verhaal ophoudt. Natuurlijk moet je over het ontstaan van het bedrijf vertellen, maar dat is ondergeschikt aan het functioneren ervan. Dus we

zoemen niet in op Jan Pietersz. Coen, al mochten we hem natuurlijk niet weglaten.'

Het fenomeen van een multinational die over de hele wereld handel heeft gedreven, dat mag weer. Bedrijven tuimelen over elkaar heen om hun producten in VOC-verpakking te verkopen.

Kleio: Waar ben je nadrukkelijk wél op ingezoomd?

'Kijk, als je aan zo'n serie begint, dan moet je - net als wanneer je een les gaat opzetten - nadenken over de vraag: Wat is nu mijn boodschap, wat wil ik dat de kijkers straks meenemen? Nu, ik wil heel graag duidelijk maken dat de VOC een handelsbedrijf was. Alle andere gezichten die het bedrijf had: zending, onderwijs enzovoort, die komen allemaal voort uit het handel drijven. Vandaar ook dat we in elke aflevering één bepaald product eruit lichten. In de eerste aflevering was dat peper. De tweede draaide om foelie en nootmuskaat, de derde om kruidnagel. Dat snappen de mensen nog wel. Maar daarna kwam ook textiel, koffie, thee, opium. Dat zijn producten die velen nou niet direct met de VOC associëren. Zolang je de mensen blijft verrassen, is dat een trommel waar ik nog op kan blijven slaan.'

Kleio: Is het boek bij de Teleac-uitzending wezenlijk iets anders dan je 'Varen om Peper en Thee'?

'Het Teleac-boek is tweemaal zo dik en geeft dus tweemaal zoveel informatie. Maar de structuur is niet wezenlijk anders. Ik kan nu niet iets heel anders beweren over zeg de bestuursstructuur van de VOC, of de route naar Azië, dan zes jaar geleden. Maar er staan veel meer persoonlijke verhalen in. In het nieuwe boek staat bijvoorbeeld ook het hele verhaal over de rampreis van de Batavia. Dat is verteld vanuit de bewindhebber. Dat is minder abstract, veel persoonlijker. En er zit veel meer

Azië in. Want *Varen om Peper en Thee* werd geschreven voor het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam; dat heeft nauwelijks Aziatische voorwerpen in de collectie. De maritieme kant van het verhaal stond voorop: de reis van het schip. Dat is hier veel minder. En sinds 1991 is er ook wel weer het een en ander over de VOC gepubliceerd, dat vind je in mijn nieuwe boek terug.'

Els Jacobs wil nog wel eens extra benadrukken, dat de serie gaat over de Nederlanders in Azië. De Aziatische geschiedenis als zodanig was geen onderwerp. De Aziatische bevolking komt alleen in beeld in interactie met de Europeanen.

De stam en de takken

De link tussen de Teleac-serie en de NOT-uitzendingen zit vooral in het beeldmateriaal. Datgene wat de producent verzamelde voor de volwassenen-serie, kon ook voor de schooltelevisie gebruikt worden. Els Jacobs hoefde niet alwéér met een cameraploeg de halve wereld rond voor het beeldmateriaal. Maar er is wel een nieuw scenario voor de NOT geschreven. De centrale figuur is een weesjongen die bij de VOC gaat werken.

De jongen raakt doordat hij in het reisverslag van Bontekoe zit te lezen gefascineerd door Azië. Hij woont in Delft, hij ziet de schepen terugkomen, hij ziet de pakhuizen. Hij wil graag naar Indië. Hij maakt inderdaad een reis naar Azië en komt terug als als een hele rijke schipper. De weesjongen heette Jacob

De Vereenigde Oost-Indische Compagnie

van den Berg en hij is een historisch figuur; dat hij als rijke schipper terugkwam, is historisch ook juist.

Kleio: Wat vind je dat leerlingen van de VOC moeten weten?

'Ik vind dat leerlingen moeten weten dat de VOC een handelsonderneming was die in Azië handel dreef. En ze moeten haar in de tijd kunnen plaatsen. Al het andere is meegenomen. Het is voor mij als een boom. De stam, dat is het handelsbedrijf. De takken, daarvan zou ik liefst zien dat leerlingen er zoveel mogelijk van weten, maar je moet realistisch zijn. Er zit een tak 'scheepvaartbedrijf' aan. Ze moeten verder wat van de handelsproducten

Els Jacobs in gesprek met Kleio-redacteur Jos Trippenzee.

Els Jacobs:

*'Ik wil heel
graag
duidelijk*

*maken dat de VOC een
handelsbedrijf was'.*

34

kennen. Dat ze niet roepen: 'het gaat om slaven', of, zoals je op straat de mensen hoort zeggen: 'Het ging om peper en zout'. Ik zou het leuk vinden als leerlingen thee noemden; dat ze weten dat het niet alleen bij die specerijen bleef. Ik zou het ook heel aardig vinden als ze wisten dat er in Azië zo'n heel bedrijf bestond, dat was namelijk het uitzonderlijke van de VOC.'

Kleio: In schoolboekjes wordt benadrukt, dat de VOC de eerste NV is.

'Dat is de financiële kant. Wat ze moeten weten is, dat het een risicovolle onderneming was. In die context. Als je iets nieuws begint, doe je dat niet alleen, maar met elkaar, het liefst met zoveel mogelijk mensen die ieder voor een stukje bijdragen in een reis. Dat was toen gebruikelijk, ook voor de handel in Europa. Het bijzondere was dat het op zo'n grote schaal gebeurde, en dat er continuïteit was op lange termijn. Niet elke huishoudster stak overigens haar spaarcentjes zomaar in de VOC. Dat moest dan al een huishoudster zijn van een VOC-directeur! En mensen zoals een linnenwever, die op een of andere manier producten leverde aan de scheepvaart.'

voor de bevolking voldoende inzat, kon de VOC 'uitbuiten'. En voor die bevolking zat er altijd wel iets in, waar ze beter van werden. De discussie is: hadden die mensen meer moeten krijgen dan ze nu kregen?'

Kleio: En die hongi-tochten, waar schoolboekjes nogal eens de nadruk op leggen?

'Ja, dat is een mooi voorbeeld. Het ging om een herendienst, die al bestond voor de VOC er was. Alleen voor een andere heer, zoals een inheemse sultan. De VOC heeft dit zeker voor eigen doeleinden aangewend en die mensen dus misbruikt. Je kunt veel voorbeelden ernaast zetten van inheems machtsmisbruik. Maar als je te zeer gaat relativiseren, loop je weer het gevaar dat je het wegpoetst.'

De productie

Els geeft toe, dat met name de eerste uitzendingen een grote informatie-dichtheid kenden. Dat Nova Zembla er bijgehaald moest worden, had te maken met de hoeveelheid visueel materiaal, maar vooral met het feit, dat het grote publiek het Behouden Huis wel kent, maar nooit associeert met de VOC. Het had wel zonder gekund. Na

Kleio: Mag je het woord 'uitbuiting' nog gebruiken om de VOC-activiteiten in Azië te typeren?

'Op sommige plekken is dat gebeurd. Toch heb ik er moeite mee dat begrip te hanteren. Omdat je daarmee suggereert, dat dat uitbuiten zomaar kon. Dat wij Europeanen zo machtig waren, dat we daar honderden miljoenen mensen naar onze pijpen konden laten dansen. Dat is een waan-idee. Je kunt wel tijdelijk met dwang mensen tegen hun zin iets voor jou laten doen, maar geen tweehonderd jaar lang. Alléén als er

twee afleveringen wordt het allemaal een stuk gemakkelijker. Het was haar eerste televisieserie en ze verklaart een volgende keer nog scherper te zullen selecteren. De kijkers hebben wel kunnen zien, dat er behalve het geijkte materiaal ook heel wat nieuw materiaal in de serie wordt getoond. De schrijver maakt zo'n programma nooit alléén: 'Ik ben de historisch deskundige auteur, en tenslotte ook de presentator, dus het gezicht, van de serie. Ik heb ook lange lijsten met suggesties voor het beeldmateriaal gegeven, maar de regisseur maakt de keuze. Een script-schrijver maakt mijn 'verhaal' geschikt voor televisie. Een cameraploeg verzamelt al het materiaal volgens instructies en planning door de productiemanager, Mariëtte Roelvink. Weer iemand anders maakt de montage. De regisseur tekent voor het eindproduct. Tussendoor zijn nog allerlei technische specialisten aan het werk.

Tot en met de opnamen van mijn eigen presentatieteksten kon ik alles sturen. Maar bij het componeren van de afleveringen was ik niet betrokken.'

Kleio: Wat vind je zelf van de afleveringen die je nu weer ziet, met die afwisseling van beelden?

'Het heeft iets conventioneels. Zo moet je nu eenmaal een programma maken, want de regisseur en andere 'makers' van het programma voelen prima aan hoe je de hedendaagse televisiekijker, die tegenwoordig bij het minste of geringste wegzapt, moet vasthouden. Toch staan we ook wel eens wat langer stil bij bepaalde voorwerpen. Maar van sommige zaken hadden we geen afbeeldingen. De makers losten dit soort problemen vaak heel creatief op. Ik schrok wel eens, zo van: o jee, een achttiende eeuwse voorwerp, en we zitten nog in de zestiende eeuw! Maar dat ziet het grote publiek niet. Ik zou wel met collega's willen discussiëren over de vraag: Hoe zuiver moet je hierin zijn? Bij absolute zuiverheid kun je zo'n televisieprogramma niet meer maken. Maar waar is nu de grens?

Ik keek met bijzonder en toenemend genoegen naar het resultaat. De eerste aflevering zit boordevol informatie, en de tweede handelt over een lastig onderwerp; ik had zo iets van: als de mensen de derde aflevering maar halen, want daarna blijven ze alle overige afleveringen beslist wel afkijken!'

ZOJUIST VERSCHENEN

Twee dynamische steden in de zeventiende eeuw: het katholiek-aristocratische Rome en het protestants-burgerlijke Amsterdam. Aan de hand van twaalf thema's wordt beschreven hoe beide steden omgingen met de uitbundige groei en politieke macht.

Onder redactie van Peter van Kessel en Elisja Schulte, twee historici verbonden aan het Nederlands Instituut te Rome, geven gerenommeerde schrijvers hun visie op deze steden.
*Rome*Amsterdam*
(Amsterdam University Press, 333 blz., f89,50, ISBN 90 5356 222 2).

Er wordt veel gezegd en geschreven over de islam nu deze godsdienst een steeds groter politiek gewicht krijgt. Daarom is het geen overbodige luxe dat er een overzichtswerk is verschenen, waarin politiek, geschiedenis, geloofsleer, cultuur, economie en geografie worden besproken. Onder redactie van Henk Driessen geven 24 Nederlandse wetenschappers vanuit diverse disciplines een nieuw overzicht van de islam in verleden en heden.

Het huis van de islam (SUN, 447 blz., f49,50, ISBN 90 6168 606 7).

Hoewel in Latijns-Amerika de laatste jaren veel militaire regimes hebben plaats gemaakt voor gekozen burgerregeringen, lijkt de geschiedenis van dit werelddeel een aaneenschakeling van militaire staatsgrepen, revoluties en oorlogen in een nogal exotische omgeving. Dat dit beeld een karikatuur is, bewijst de herziene uitgave van H.Ph. Vogel, *Geschiedenis van Latijns-Amerika* (Aula, 340 blz., f49,90, ISBN 90 2745 166 4).

Welgeteld één van de 310 Duitse gymnasiasten die de vraag kregen voorgelegd, wist wie de minister-president van Nederland was. De leerling schreef het antwoord dan ook trots op: 'Herr Cock'.

Amusante anecdotes en meer serieuze bespiegelingen wisselen elkaar af in het boekje *Nederland-Duitsland, spiegel van twee culturen* onder redactie van Ruud Slotboom. Journalisten uit de beide landen hebben enkele maanden in elkaars land gewoond en gewerkt en doen daar hier verslag van.

(Kosmos, 128 blz., f24,90, ISBN 90 2159 499 4).

In de prachtige Baskerville-serie van Athenaeum-Polak&Van Gennep verschenen twee nieuwe uitgaven: ten eerste een vertaling van *De bello Gallico* van Caesar door Vincent Hunink. Zeker voor mensen die de beroemde Romein alleen nog uit de Asterix-strip kennen, loont het de moeite eens kennis te nemen van het beeld dat Caesar van zichzelf heeft gedicht. Duidelijk heel anders dan de heethoofd die ons op de omslagflap toebrult. (*Oorlog in Gallië*, 276 blz., f65,00, ISBN 90 2530 631 4.)

Ten tweede is verschenen *Empedokles, Aarde, lucht, water en vuur*, geordend, vertaald en van een inleiding voorzien door Rein Ferwerda. Empedokles was een filosoof die van 492 tot 432 v. Chr. leefde op Sicilië, met uitzicht op de vulkaan de Etna. Omringd door de vier elementen schreef hij het leerdicht 'Over de Natuur', waarvan alleen enkele fragmenten bewaard zijn gebleven. De overlevering wil dat toen de filosoof oud en moe was geworden hij zich in de Etna wierp om te bewijzen dat hij als een god aan de aarde ontstegen was. (143 Blz., f55,00, ISBN 90 2531 124 5.)

Jos Trippenree

JOHANNES PAULUS II

Carl Bernstein en Marco Politi, *Zijne Heiligheid. Johannes Paulus II en de verborgen geschiedenis van onze tijd* (Jan Mets/Van Halewyck, Amsterdam/Leuven 1996), 448 p., prijs f49,90/BFR 998,-. Vertaald uit het Engels door André Haacke en Ruud van der Helm. Oorspronkelijke titel *His Holiness - John Paul and the hidden history of our time* (Doubleday, New York 1996).

Een verbolgen Karol Wojtyla, beter bekend als paus Johannes Paulus II, beet onlangs tijdens een bezoek aan Polen zijn landgenoten toe: *'Echte vrijheid heeft ordening nodig! Dat de kerk de vijand van de vrijheid zou zijn, is bijzonder grote nonsens. Hier in dit land en overal op deze wereld. Bij de Polen vooral heeft de kerk al vaak en duidelijk bewezen dat zij juist de bewaker van de vrijheid is. De kerk heeft ons bevrijd.'*

Johannes Paulus II heeft een Janushoofd. Wie de vorig jaar verschenen studie *Zijne Heiligheid* van Carl Bernstein en Marco Politi leest, is daar in eerste instantie van overtuigd. Het ene moment lijkt de paus een sluwe vos die in de jaren tachtig samen met de Amerikaanse CIA bewust de democratisering van zijn communistische geboorteland Polen aanmoedigt; het andere moment keert hij zich fel tegen de bevrijdingstheologen in Zuid-Amerika die in zijn ogen al te enthousiast geloof en politiek combineren. Wel druk uitoefenen op Jaruzelski en de zijnen, maar de Zuid-Amerikaanse maffia met louter katholiecisme willen bestrijden?

Naarmate het boek vordert, wordt het beeld coherenter. De paus kan zich niet verzoenen met het marxisme van de bevrijdingstheologen, omdat het indruist tegen het christelijke humanisme. Groot is zijn teleurstelling dan ook wanneer het inmiddels democratisch geworden Polen zich in de jaren negentig overgeeft aan ongebreideld hedonisme. De Poolse kerk, de paus en de Amerikanen hebben de inwoners van Polen geholpen het communisme de nek om te draaien, waarna de meeste – overwegend katholieke – Polen hen zonder blikken of blozen de rug toekeren en najagen waarnaar ze al zo lang verlangd hebben: geld en vertier.

Dan is het boek inmiddels bijna ten einde en is het hoe en waarom van de pauselijke filosofie vrijwel volledig duidelijk geworden. 'De verbolgen paus' heet het laatste hoofdstuk. Zijne anders altijd zo minzame Heiligheid wordt woest als hij merkt dat de bevrijding van het oosten niet de spirituele vernieuwing oplevert waarop hij had gehoopt. *'Ex Oriente lux, had hij in 1989 overmoedig verkondigd toen hij op weg naar Zuid-Korea voor de eerste keer over de Sovjet-Unie vloog. Zowel het katholieke Polen als het orthodoxe Rusland moest een onmetelijk reservoir van geloof worden om de moderne wereld nieuw leven in te blazen,'* schrijven de auteurs. Het mocht niet zo zijn. Oost-Europa wil alleen maar wat het westen heeft, met als gevolg

dat de paus zich alleen nog méér vastbijt in zijn rechtzinnigheid. Abortus, seks voor het huwelijk, hosties voor gescheiden mensen, emancipatie van homo's en vrouwen: niets van dit alles. Kritische theologen worden op het matje geroepen. Totdat de situatie onhoudbaar wordt en zelfs katholieke *die-hards* uit de entourage van de paus het roer omgooien en zich welwillend opstellen tegenover hervormingen binnen de kerk. *Zijne Heiligheid* sluit af met een eenzame paus, die, oud en zwak, ook voorzichtig begint toe te geven.

Dit uitstekende boek werd geschreven door van Carl

Bernstein, winnaar van de Pulitzer Prize en een van de onthullers van het Watergate-schandaal, en Marco Politi, een Italiaanse journalist van *La Repubblica* die vijftien jaar correspondent was bij het Vaticaan. De titel van het boek stelt niet teleur: er wordt heel wat onthuld, van samenzweringen tussen de CIA en het Vaticaan, tot intieme details over een pauselijke verkiezing. Goed leesbaar en zeer informatief, vooral voor niet-specialisten.

Joris Vermeulen

'DE HAND VAN GOD'

R. Kuiper, *Uitzien naar de zin. Inleiding tot een christelijke geschiedbeschouwing* (J.J. Groen en Zoon, Leiden 1996) 124 blz.

De calvinist en humanist Marnix van Sint Aldegonde schreef in de zestiende eeuw dat leerlingen met behulp van historische voorbeelden oog behoren te krijgen voor *'Gods raadsplan in de leiding van de wereldse aangelegenheden'*. En hij voegde daaraan toe: *'Tegelijkertijd moeten zij ook leren onderkennen wie in een bepaalde situatie wijs, rechtvaardig, gepast en dapper gehandeld heeft, en wie daarentegen een berisping verdient; wat het einde is van laaghartige dwingelanden en wat de beloning is op rechtschapenheid'*.

De filosoof en historicus R. Kuiper betreurt het dat het geloof in God in moderne schoolboeken ontbreekt en meent dat de huidige geschiedschrijving door vermindering van de 'grote vragen' uitzichtloos is. Feiten die slechts op wetenschappelijke wijze worden weergegeven, tonen volgens hem uiterst donkere kanten. *'Wij geloven'*, schrijft hij als voorzitter van de Vereniging van Christen-Historici (VCH), *'dat God handelend in de geschiedenis aanwezig is.'* Dit boek is geschreven om dit uitgangspunt van de VCH nader uit te werken. Een van de vragen die Kuiper stelt, is hoe een historicus 'de hand van God' in de geschiedenis kan ontwaren. Het antwoord is aan de voorzichtige kant. Met instemming citeert Kuiper een passage uit het *Handboek* van Groen van Prinsterer: *'Het is den kortzigtigen sterveling niet vergund, in ijdel en waan, de raadsbesluiten Gods vooruit te lopen en den sluier op te heffen dien Hij over de geheimenissen van het wereldbestuur gelegd heeft'*. Toch is Kuiper van mening dat de zin van de geschiedenis - het geheim van God - gekend kan worden door te letten op de wijze waarop mensen verantwoordelijkheid hebben gedragen in de geschiedenis. Nogal vaag merkt hij op dat de historicus daartoe een 'open oog' nodig heeft,

een 'luisterend oor' en een 'geopend hart'.

Wat in het algemeen opvalt, is dat de auteur weinig voorbeelden bij de hand heeft om zijn betoog te illustreren. Een van de weinige die hij geeft, zijn de dictators waarmee het slecht is afgelopen in de geschiedenis, omdat, zo concludeert hij, ze zich aan geen enkele wet stoorden. Een ander voorbeeld, uit de protestantse historiografie, is Willem de Zwijger, die gedragen door een gereformeerde geloofsovertuiging, redding zou hebben gebracht voor het Nederlandse volk tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

Het is niet erg waarschijnlijk dat een dergelijke wijze van geschiedenis schrijven vandaag de dag nog zal aanslaan. Wat Kuiper voor het gemak ook over het hoofd ziet, is dat het voor leraren tegenwoordig al een hele kunst is om middelbare scholieren duidelijk te maken wat begrippen als schepping, zondeval en verlossing te betekenen hebben.

Jenneke de Jong

VOC

Vibeke Roeper en Diederick Wildeman (vertaling, inleiding en annotatie), *Om de Zuid. De Eerste Schipvaart naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597, opgetekend door Willem Lodewycksz (SUN, Nijmegen 1997) 248 blz., prijs f 34,50.*

In mijn lokaal hangt een vergeelde schoolplaat van de hand van Isings: 'Op de reede van Bantam'. Inlandse prauwen omringen een van de schepen van de Houtman. Dit jaar was het precies vier eeuwen geleden dat de historische tocht van de vier scheepjes van De Houtman werd voltooid, de *Mauritius*, de *Hollandia*, de *Amsterdam* en het verkenningsvaartuig *Duyfken*. Wie zich met mij af zou vragen waarom deze eerste geslaagde schipvaart naar Indië, het begin van drieëneenhalve eeuw roemrijke (?) Nederlands koloniale geschiedenis, in 1997 amper of niet herdacht is, moet het boek *Om de Zuid* maar eens lezen. Wat een contrast met het epos van Nova Zembla, dat onlangs op tal van plekken nog uitvoerig is herdacht!

Na de SUN-uitgave *Om de Noord*, ook optisch een spiegelbeeld van het nu verschenen boek, zijn Vibeke Roeper en Diederick Wildeman er andermaal in geslaagd een weerbarstig zestiende-eeuws scheepsjournaal, nu dat van Willem Lodewycksz, om te zetten in sprankelend hedendaags Nederlands. Zij bewijzen daarmee genteresseerde lezers maar ook het geschiedenisonderwijs een goede dienst.

Twee jaar, vier maanden en dertien dagen duurde de tocht. Het was de bedoeling de Portugezen - toen onder Spanje - af te troeven; niet alleen om hen in de Tachtigjarige Oorlog te dwarsbomen, maar ook omdat zij absoluut niet meer konden voldoen aan de sterk gestegen vraag naar Indische specerijen. Om die opzet uit te voeren ontwierpen de bewindhebbers, negen wakkere Amsterdamse kooplieden die een 'Compagnie van Verre' op poten zetten, een listig zesstappenplan. Centraal hierin stond, de vorst van Bantam een

aantrekkelijk handelscontract onder de neus te duwen om hem alle peper te doen leveren. Via Kaap de Goede Hoop en Madagascar werd de grote oversteek naar Java aangevangen. Van de oorspronkelijke 249 bemanningsleden kwam de helft nooit aan: die was onderweg al gestorven. Met de gouverneur te Bantam kwamen de Hollanders snel tot zaken. Omdat De Houtman echter te krenterig was bij het omrekenen van de wisselkoersen, kregen de aanwezige Portugezen de kans een wig te drijven tussen hem en de inlanders. Dezen namen De Houtman tenslotte zelfs gevangen, waarop zijn mannen meteen maar Bantam bombardeerden. Het is een wonder dat De Houtman niet terechtgesteld werd. Na veel gesoebat kwam hij vrij.

Het gezelschap vormde wat discipline en onderlinge sfeer betreft overigens ook een duidelijk contrast van het voorbeeldig samenwerkende team dat Nova Zembla overleefde (zie mijn recensie in *Kleio*, jrg.37 (1996), no.7, 33.). Het verhaal van *Om de Zuid* mist nu net die heroïek.

Op 10 augustus 1587 verschenen de schepen voor de Hollandse kust. Hoe schamel de winst ook was - het kleine beetje peper bleek net genoeg om de kosten te dekken - één ding werd duidelijk, nadat in november de mannen van Nova Zembla eveneens arriveerden: de weg naar Oost-Indië liep om de Zuid, niet om de Noord.

De uitgave is keurig verzorgd en netjes geïllustreerd. De docent kan voor zijn lessen een ruime keus maken uit de in geuren en kleuren beschreven flora en fauna, gewoonten van inlanders en avonturen van de manschappen.

Jan van Oudheusden

PROEFSCHRIFT

Lotte van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Wereldbibliotheek, Amsterdam 1996) 493 blz. f59,50.

In 1975 wilde een groepje geschiedenisstudenten aan de UvA historisch onderzoek naar vrouwen doen. Zij gingen te rade bij mejuffrouw Van Eeghen van het Amsterdamse gemeentearchief, die hun de confessieboeken aanraade: daar zouden ontelbare vrouwen te vinden zijn. De sensatie die ik toen onderging, staat mij nog levendig voor de geest. Nadat ik drie jaar lang als student vooral handboeken en vakliteratuur over ons duizelingwekkende vak voorgeschoteld had gekregen, kwam ik nu via de confessieboeken opeens in aanraking met echte mensen uit het verleden: mannen en vrouwen van vlees en bloed, met kleurrijke namen en met alledaagse problemen. Een wereld ging voor me open. Het is verheugend dat deze vroege poging tot de beoefening van vrouwengeschiedenis alsnog haar vruchten afwerpt. Lotte van de Pol, een van de deelnemers van de groep, had destijds al oog voor de rijkdom van de confessieboeken als bron van informatie voor de duistere wereld van hoerenwaardinnen, nachtloupiers, speelhuizen en musico's. Zij is daarom met dit onderzoek doorgegaan, en heeft de Amsterdamse confessieboeken van 1650 tot 1750 uitputtend op alles wat prostitutie aangaat onderzocht.

In totaal vond Van de Pol 8099 processen waarbij prostitutie in het spel was. Ze kwam zo op het spoor van 4633 prostituées, 898 hoerenwaardinnen en 253 mannen (hoerenwaarden of andere betrokkenen). Prostitutie was dus een vrouwenzaak. Om deze Amsterdamse gegevens in een sociaal-

historische context te kunnen plaatsen, heeft zij een immense hoeveelheid literair-historisch materiaal betreffende prostitutie verzameld en bestudeerd. Ter vergelijking ten slotte heeft zij onderzoek gedaan in de rechterlijke archieven van Den Haag voor de achttiende eeuw. Het resultaat is een indrukwekkende studie over het fenomeen prostitutie in vroegmodern Nederland, waarop zij in november 1996 cum laude is gepromoveerd aan de Erasmus Universiteit.

In dertien hoofdstukken bespreekt Van de Pol alle haken en ogen die kleven aan het historisch onderzoek naar dit per definitie schemerige onderwerp. Daarbij begint zij, zoals een degelijk historicus betaamt, met een uiteenzetting over de stand van het historisch onderzoek en de methodologische problemen die zich daarbij voordoen. Vooral het stuk over het probleem van de terminologie is fascinerend. Verwarring ligt op de loer, zo laat Van de Pol zien, want bijvoorbeeld een begrip als 'hoererie' kan staan voor ontucht en voor prostitutie. M.i. was dit stuk een mooiere opening van het boek geweest dan het nogal zure historiografische overzicht (niets is volgens Van de Pol goed of het deugt niet) waarmee het boek nu begint.

In hoofdstuk 2 bespreekt Van de Pol haar bronnen en hun interpretatie; in hoofdstuk 3 weidt zij uit over de kwestie van eer en reputatie. Juist omdat de auteur deze hoofdstukken over de methodologische kwesties van haar onderzoek meteen al lardeert met tal van goed gekozen anekdotes die haar onderzoek hebben opgeleverd, zijn deze hoofdstukken zeer lezenswaard. Terecht stelt Van de Pol dat ook de leugens die de opgepakte vrouwen vertelden, bijzonder informatief kunnen zijn. De leugens moesten immers plausibel zijn. En Van de Pols theoretische beschouwing over het belang van eer en het gevaar om als 'oneerlijk' bestempeld te worden, is des te overtuigender dankzij alle concrete verwijzingen naar het veelvuldige gebruik van woorden als 'eer' en 'oneerlijk' in de bronnen zelf. Het is alleen jammer dat de in deze hoofdstukken gelanceerde begrippen in de rest van het boek niet nader worden uitgewerkt. De auteur komt bijvoorbeeld wel voortdurend terug op de tegenstelling tussen eer en oneer, maar of de wereld van de prostitutie nu gezien moest worden als een 'counterculture' van oneerlijke lieden, is mij niet duidelijk geworden.

In de hierop volgende hoofdstukken staan achtereenvolgens de prostitutees zelf, hun klanten en de opvattingen over prostitutie centraal. Van de Pol volgt hetzelfde procedé: haar observaties worden afgewisseld met anekdotes. De verhalen blijven fascinerend en zijn vrijwel altijd met een goed gevoel voor detail gekozen, maar de spanningsboog begint al aan kracht te verliezen. De lezer wordt overladen met gegevens, cijfers, citaten, vergelijkingen, ontwikkelingsschetsen, maar weet niet zo goed meer in welke structuur hij dit alles moet plaatsen. Daar komt nog bij dat de door de auteur geschetste ontwikkelingen niet altijd even duidelijk met feiten worden onderbouwd. Een overzicht van cijfers had hier en daar beslist niet misstaan. Vond de uitgever het boek misschien te dik worden? Hoe het ook zij, de lezer wordt kennelijk verondersteld, de door Van de Pol geschetste ontwikkelingen *face value* te geloven. Dit euvel doet zich ook af en toe voor in hoofdstuk 7 t/m 9, die gaan over de vervolging van prostitutie en de mogelijkheden om de zaak af te kopen. Prachtig zijn overigens weer de uitweidingen over *case histories* die wat rijker gedocumenteerd waren.

De laatste hoofdstukken ten slotte zijn gewijd aan de etablisementen, de prostitutie als bedrijfstak (volgens Van de

Pol door historici sterk onderschat) en de rol van het geld hierin. Het boek wordt afgesloten met een uitvoerige samenvatting en zeven bijlagen.

De rijkdom aan gegevens in dit boek is groot en de door de auteur verzette hoeveelheid werk dwingt respect af. Bovendien gaat het boek over veel meer dan alleen prostitutie. Zo weet Van de Pol behartenswaardige zaken te melden over zaken als migratiepatronen, het vrouwenoverschot in vroegmoderne steden - volgens haar was de verhouding in volksbuurten drie vrouwen op twee mannen -, de rol van vrouwen in de stadseconomie en de voor vrouwen eeuwig dreigende armoede. Maar toch - of misschien wel juist daarom - zijn er ook enkele kritische kanttekeningen te plaatsen bij dit belangrijke werk: de compositie van het boek laat te wensen over, en de door de auteur geschetste ontwikkelingen hadden naar mijn smaak beter onderbouwd dienen te worden. Maar laat ik niet in mineur eindigen.

Alleen al vanwege de kleurrijke namen van de hoofdpersonen en hun verhalen over hun smoesjes, hun tegenslag, hun ruzies en vechtpartijen, kortom, hun dagelijke beslommeringen is dit boek beslist een aanrader. Daar komt nog bij dat Van de Pol met haar boek een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de nog altijd schaarse resultaten van het onderzoek van vrouwengeschiedenis van de vroegmoderne tijd in Nederland. Het is alleen spijtig dat Van de Pol zelf kennelijk minder goede herinneringen heeft aan die werkgroep die aan de wieg van haar onderzoek heeft gestaan - de groep krijgt niet meer dan een terloopse vermelding in een noot van hoofdstuk 2.

Els Kloek

Kleiookrant

Nieuws van het

VGN

bestuur

De toekomst van het vak geschiedenis en staatsinrichting op het VMBO

In februari van dit jaar zond het bestuur aan staatssecretaris Netelenbos op haar verzoek een reactie op de conceptprogramma's Vbo/Mavo en voegde daar een voorstel bij voor een combinatievak geschiedenis/staatsinrichting en maatschappijleer (verder gs/si en ml).

Het bestuur maakte positieve opmerkingen over de keuze van de voorgestelde themavelden/kerndoelen in relatie tot de belevingswereld van de leerlingen en de aansluiting met het MBO. De afstemming van de vaardigheden in het Vbo/Mavo programma met het Havo/Vwo programma stemde tot tevredenheid. Daarnaast werd gedetailleerder commentaar geleverd op het concept.

Hieronder volgen enkele fragmenten uit de brief.

Signaleren van problemen en knelpunten

Volgens het VGN-bestuur zijn er twee grote problemen: de dreigende beperkte algemene vorming in de bovenbouw van het vmbo en de dakpanproblematiek gekoppeld aan het derde leerjaar in de theoretische leerweg.

a. *De beperkte algemene vorming in de bovenbouw van het vmbo*
Te vrezen valt dat in de toekomstige situatie de vakken

gs/si en ak in het derde leerjaar slechts als keuzevak in het vrije deel zullen worden aangeboden. Het gevolg zal zijn dat veel leerlingen na het tweede leerjaar geen onderwijs meer krijgen; een ernstige aantasting van de algemene vorming. Het vak ml blijft weliswaar bestaan in de bovenbouw vmbo maar dit vak draagt eenzijdig bij aan de algemene vorming, de historische en geografische component zijn afwezig. Ook het voorgestelde vak mens en maatschappij (m&w) in de sector Zorg en welzijn biedt geen oplossing. In andere sectoren komt het vak helemaal niet voor.

Aangezien in het Vbo/Mavo ruim de helft van het aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs is te vinden vragen wij ons bezorgd af hoe wij van deze leerlingen straks welbewuste keuzes kunnen verwachten, bijvoorbeeld tijdens verkiezingen. Er wordt hen essentiële kennis en vaardigheden onthouden in hun voorbereiding en toerusting op het staatsburgerschap, daarin spelen ook elementen als de mens als cultureel wezen, mediagebruiker, consument, Europees burger enzovoort een rol.

b. *De dakpanproblematiek gekoppeld aan het derde leerjaar in de theoretische en de gemengde leerweg*

Op dit moment zijn er al brede scholengemeenschappen die vooruitlopend op de leerwegen, een lessentabel aanbieden waar de basisvorming voor het vak gs/si al na twee jaar wordt afgesloten. Dat betekent ook voor scholen met een tweejarige MH dakpan dat ook de havoleerlingen

na twee jaar de basisvorming afsluiten. Veel lesmethoden gaan uit van een driejarige basisvorming. Leerlingen die het vak gs/si niet meer kiezen in het derde leerjaar van de gemengde en de theoretische leerweg krijgen geen of nauwelijks meer onderwijs over de 20e eeuwse geschiedenis en de ontwikkeling van de parlementaire democratie, dit wordt immers onderwezen aan het eind van het derde leerjaar, waar het ook het beste past.

Het lijkt erop dat er een steeds grotere scheiding gaat ontstaan tussen Havo/Vwo enerzijds en vmbo anderzijds.

Voorstel voor een nieuw vak

Om aan bovengenoemde problemen ten aanzien van een te gebrekkige historische kennis het hoofd te kunnen bieden stelt de VGN voor een nieuw, beperkt combinatievak te ontwikkelen in het gemeenschappelijke deel naast Nederlands en Engels. Dit voor iedereen verplichte vak, met een landelijke dan wel een schoolexamenstatus, zou inhoudelijk een minimumprogramma dienen te bevatten waar iedere leerling mee kennis gemaakt zou moeten hebben om te kunnen functioneren als volwaardig burger in onze samenleving. In dit vak moeten elementen van de gs en si (uit de 20e eeuw) en ml aan de orde gesteld moeten worden. Kortom: de wording en werking van de hedendaagse samenleving, opgehangen aan een voor leerlingen herkenbare probleemgerichte en bestaansverhelderende benadering.

Vanuit de ml: politieke besluitvorming (werking si), massa-

media, arbeid en samenleving, multiculturele samenleving; *vanuit de gs/si:* wortels van de Nederlandse eenheidsstaat/verzorgingsstaat (wording si) historische ontwikkeling van de welvaartsstaat (verdieping arbeid en samenleving, groei en neergang van de fascistische en centraal geleide staatsvormen in de 20e eeuw (verdieping van de politieke besluitvorming), de historisch ontwikkeling van een emancipatiebeweging (verdieping van de multiculturele samenleving) en de geschiedenis van de Europese eenwording.

Het betekent dat voor dit nieuwe vak één uur extra in leerjaar drie en één tot drie uur (afhankelijk van de positie: schoolexamenvak of centraal examen) in leerjaar vier uit getrokken moet worden. Als dit voorstel wordt overgenomen hoeft het vak MenM niet meer ontwikkeld te worden en in plaats daarvan zouden de leerlingen kunnen kiezen uit de afzonderlijke vakken ak, ml en gs/si.

Het combivak gs/si en ml heeft een duidelijke meerwaarde boven het voorgestelde vak MenM, omdat daar geen formeel object aan ten grondslag ligt en daarom in het verleden meerdere malen, ook in het buitenland jammerlijk mislukt is. De afzonderlijke vakken moeten wel in het vrije deel aangeboden blijven worden om met een verdiepingsprogramma het vak meer diepgang te geven en de aansluiting met de Havo te laten voortbestaan.

De voordelen van dit voorstel zijn dat:

a. het aanzienlijk makkelijker

is te ontwikkelen dan MenM, b. de urenproblematiek beperkt is, er kan gebruik worden gemaakt van de beschermde positie van ml in leerjaar drie en vier, c. de bevoegdhedenproblematiek eenvoudiger is op te lossen, omdat veel docenten voor beide vakken een bevoegdheid hebben. Voor een combinatievak bestaande uit drie vakken is dat vrijwel niet het geval. d. er een grotere gelijkheid tot stand komt voor wat betreft de algemene vorming tussen vmbo en Havo/Vwo. Immers in de tweede fase van Havo/Vwo zal ook een combinatievak gs/si en ml worden ontwikkeld voor het gemeenschappelijke deel.

Het vervolg

Tot eind september was er geen enkele reactie van het ministerie op ons voorstel. Eind mei van dit jaar was er een responsbijeenkomst, georganiseerd door het Project Management VO van het ministerie. Tijdens deze bijeenkomst werden twee nieuwe vakken gepresenteerd door de SLO dat de opdracht gekregen had het combivak MenM en het combivak gs/si en ml te ontwikkelen. De aanwezigen, voor het merendeel uit de ak en ml-docenten afkomstig hadden de voorkeur voor het vak MenM, de aanwezige gsdocent had de voorkeur voor het vak gs/si en ml. Het bestuur wacht verdere (veld)raadpleging over deze twee vakken af.

In juni verscheen het wetsontwerp voor de invoering van leerwegen, dat naar de onderwijsraad gestuurd is voor advies. Het wetsontwerp is onduidelijk over de in te voeren vakken. De onderwijsraad adviseert dit najaar en de behandeling van de wet in de Tweede Kamer is gepland voor het kerstreces.

Vooralsnog blijft het VGN-bestuur voorstander van een combivak gs/si en ml in het algemene deel en wacht op reacties.

Herry Groothuis

OPROEP VAN DE PENNINGMEESTER

Willen de leden van de verschillende VGN-commissies en ieder ander die nog iets tegoed heeft van de VGN zijn/haar declaratie voor 1 december a.s. indienen.

Ans van Bakkum, penningmeester

Klassieke Culturele Vorming en de andere vakken

Conferentie voor vakdocenten

De Nederlandse Vereniging van Schooldecanen (NVS) organiseert op 12 februari 1998 voor docenten klassieke talen, klassieke culturele vorming, culturele kunstzinnige vorming, geschiedenis en kunstgeschiedenis en voor schooldecanen een conferentie over Klassieke Culturele Vorming. Er wordt ingegaan op de inhoud van dit nieuwe Tweede Fase vak en gediscussieerd over de raakvlakken ervan met de bestaande vakken. Voor geschiedenis en staatsinrichting bijvoorbeeld zijn dat de domeinen 'ontmoetingen tussen culturen' en 'zingeving en cultuur'.

De dag begint om 9.30 u. Behalve lezingen is er ook voorlichting over de ervaringen die zijn opgedaan in de praktijk in het al bestaande netwerk KCV. 's Middags wordt het Paleis op de Dam gevestigd en geven de leerlingen van de experimenteerscholen uitleg over hun onderzoek in het kader van het project Paleis op de Dam.

U kunt u aanmelden bij het secretariaat van de NVS, Mauritsstraat 100, 3583 HW Utrecht. (Tel. 030-2543 929/fax 030-254 5274.) Deelname aan de conferentie kost f70,-.

Tweede Fase Conferentie

Op dinsdag 18 november organiseert Uitgeverij Nijgh Versluys - begin 1997 ontstaan uit een samengaan van Nijgh & Van Ditmar Educatief, BKE Baarn, Uitgeverij Versluys en Uitgeverij Van Walraven - in het Tuschinsky Theater in Amsterdam een conferentie voor docenten geschiedenis en staatsinrichting over de Tweede Fase en Film & Geschiedenis. Op het gevaar af hier een 'excursie met demonstratie' aan te prijzen wil ik u er toch op wijzen. Wat extra voorlichting nu de 'fatale' datum van 1 september 1998 nadert, is nooit weg. Verder spreekt de columnist Jan Blokker over het gebruik van film en nieuwe media als bronmateriaal.

Voor meer informatie: Nijgh Versluys, Femke Wijndelts, tel. 035-548 2274.

Geschiedenis op radio en TV

RVU/educatieve omroep

In het radioprogramma 'Sporen in het Verleden' komen in november de volgende onderwerpen aan bod:
06 - 11 Joke Smit
13 - 11 November slachtmomaand
20 - 11 De monarchie
27 - 11 De eerste politie-vrouwen

De uitzendtijd is 15.02 - 15.45 uur op Radio 5.

TELEACNOT
educatieve omroep

Voorouders in beeld

Op zondag 2 november start de serie 'Voorouders in beeld' over stambomen en familiegeschiedenis. Heel wat bronnen uit archieven komen hierbij ter sprake. Als u leerlingen iets

wilt laten doen met archiefmateriaal, is dit een goede mogelijkheid om te zien op welke manier omgegaan wordt met bepaalde types materiaal en hoe je daaraan kunt komen.

Er zijn zes uitzendingen, telkens op zondag om 18.05 u. (onder voorbehoud).

Bij de serie verschijnt een boek met cd-rom, prijs f59,- te bestellen bij de boekhandel en telefonisch, 030-2 946 946.

Aspecten van de middeleeuwen

Vanaf maandagochtend 3 november wordt om 9.00 u. op TV2 een serie uitgezonden over de middeleeuwen voor de *onderbouw* van het VO - het zijn dus niet de gebruikelijke uitzendingen over het nieuwe examenonderwerp; die komen er dit jaar niet. Op woensdag 3 december wordt de serie in zijn geheel in één keer herhaald (10.30 u. op TV2). In vier afleveringen komen achtereenvolgens 'heiligen en kettlers', 'pelgrims en kathedraalen', 'pest en boete', en 'kloosters en handschriften' aan de orde. Een docentenhandleiding (24 blz.) bevat achtergrondinformatie voor gebruik van de serie in de les. De informatieve pagina's en werkbladen zijn gemakkelijk kopieerbaar. De prijs van de handleiding bedraagt f19,90; hij is tijdens kantooruren te bestellen bij Teleac/NOT tel. 035-623 6260.

Een middel- eeuws beeld- verhaal

Het Hausbuch en zijn meester

In het Prentenkabinet van het Rijksmuseum in Amsterdam zijn van 22 november t/m 18 januari alle tekeningen te zien uit het 15e eeuwse *Hausbuch* van de Meester van het Amsterdamse Kabinet en de prenten van zijn hand die in het bezit zijn van het Rijksmuseum (80 van de 89 die bekend zijn). Dit is een unicum. In het kader van een restauratie ligt het boek tijdelijk uit elkaar en zodoende zijn alle prenten tegelijk te zien.

Over het Hausbuch en zijn meester wordt uitleg gegeven tijdens een speciale rondleiding op 25 en 30 november en 8, 13, 16 en 21 december van 14.00 tot 15.00 u. (prijs f7,50 excl. toegang tot het museum).

Op 25 november en 16 december zijn de Rijksmuseum-lunchpauzelezingen gewijd aan aspecten van dit boek dat eeuwenlang in het bezit was van een Duitse vorstenfamilie (12.30-13.00 u. - toegang gratis).

Verder is een Volkskrantlezing gewijd aan het Hausbuch: op zondag 7 december 12.14 - 13.00 u. spreekt Herman Pley, hoogleraar middelnederlandse letterkunde aan de UvA, in de Filmzaal. Begin november komt er een advertentie in de *Volkskrant* waarin staat gemeld hoe u kaarten kunt bestellen. Deze zullen f15,- kosten, inclusief koffie en toegang museum.

Heiligen in Nederland

Met de tentoonstellingen

'Sanctus. Met heiligen het jaar rond'

in het Museum voor Religieuze Kunst in Uden,

'Gouden legenden. Verhalen over heiligen in de middeleeuwen'

in het Museum van het Boek/Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag en

'Bedevaarten in Nederland'

in het Catharijneconvent in Utrecht wordt dit najaar een beeld gegeven van een stuk katholieke cultuur. In Drunen gaat het om de heiligenkalender met iedere dag een andere heilige die als speciale 'beschermheer/-vrouw' optrad, in Den Haag om de

Legenda Aurea, een heel bekende bundel heiligenverhalen van omstreeks 1260, geschreven door Jacobus de Voragine en in Utrecht staan enkele bedevaartsoorden centraal van de vele plaatsen waar de inspraak van heiligen nog tot ver in deze eeuw werd ingeroepen door velen.

Catharijneconvent/Utrecht
Om een beter beeld te geven

van het verschijnsel bedevaart met alles erop en eraan is gekozen voor enkele 'grote' wonderplaatsen, in plaats van voor een overzicht van het totaal. Dus niet Sint Markoen, maar de Martelaren van Gorcum die vereerd werden in Den Briel, Cunera uit Rhenen, Maria ter Nood uit Heiloo, de Zoete Moeder van Den Bosch en Maria van Kevelaar.

In de tentoonstelling wordt ingegaan op de oorsprong van de verering en het wel en wee van het bedevaartsoord tot in onze tijd. In een videoprogramma zijn fragmenten te zien van hedendaagse bedevaarten en pelgrimages uit het rijke roomse leven. Voor velen dus stevige dosis jeugdsentiment.

De bijbehorende catalogus gaat uitvoerig in op de tentoongestelde objecten, maar bevat ook een zeer toegankelijke inleiding tot het thema van de tentoonstelling.

Tot 30 november kunt u terecht in Uden (Vorstenburg 1) en t/m 11 januari in Utrecht (Nieuwegracht 63) en Den Haag (Prinsessegracht 30).

Molukkers in Nederland

Bij het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers verscheen:

Op zoek naar een eigen plek.

Een kijk- en leesboek over de geschiedenis van Molukkers in Nederland en over de roerige periode die daar direct aan voorafging. Het voorziet in de behoefte aan breed toegankelijke historische informatie onder de Molukse jeugd en andere belangstellenden. *Op zoek naar een eigen plek* is tevens bedoeld als bron voor zelfstudie in het voortgezet onderwijs.

jaren zeventig. De schok die deze teweegebrachten, vormde het begin van een periode van overleg en bezinning: op de plaats van Molukkers in de Nederlandse samenleving, op de relatie met het moederland en op de eigen taal, cultuur en geschiedenis.

Op zoek naar een eigen plek is rijk geïllustreerd met, deels nog niet eerder gepubliceerd, materiaal uit het fotoarchief van het Moluks Historisch Museum.

Gelijktijdig met *Op zoek naar een eigen plek* wijdt het tijdschrift *Timbang* van het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers een themanummer aan 'Migrantengeschiedenis' en 'Werken aan identiteit'. Het bevat niet alleen een verant-

f24,-, ISBN 90 73388 73 2. *Timbang* 35/1997, 'Migrantengeschiedenis / Werken aan identiteit', 65 blz., f8,-.

Bestellingen: LSEM / Toko Buku Maluku, tel. 0592 - 317553 / fax 0592 - 317046.

Twee eeuwen architectuur in Nederland

Een nieuwe permanente expositie in de Galerij van het Nederlands Architectuurinstituut (NAi)

den uiteengezet. Ook komen alle bekende Nederlandse architecten aan bod: mensen als Zocher, Cuypers, Berlage, Rietveld en Rem Koolhaas en vele anderen.

Voor leerlingen van het VO is een speciaal programma samengesteld met opdrachten die zelfstandig gemaakt kunnen worden en een aankomend architect die vertelt hoe je een gebouw ontwerpt en wat je met architectuur bedoelt. Ook stedenbouw en planologie komen aan de orde. Misschien iets voor een gemeenschappelijke actie met aardrijkskunde?

Voor nadere informatie: Afdeling communicatie 010-4401 255.

Foto uit hoofdstuk 4 (Nieuwe wegen), Molukse jongeren werken aan de opbouw van hun toekomst,

Het boek begint met de Tweede Wereldoorlog in het toenmalige Nederlands-Indië en de strijd om de onafhankelijkheid van Indonesië. Daardoor kwamen de KNIL-militairen die buiten de Molukken waren gelegerd, in de knel te zitten: ze werden uiteindelijk - tijdelijk - naar Nederland overgebracht, waar ze eerst in woonoordren werden gehuisvest. Na 1959 verhuisden ze naar woonwijken en daar kwam een radicaliseringsproces onder jongeren op gang, dat uitmondde in de gewelddadige acties in de

woording van de opzet van het boek, maar ook concreet uitgewerkt begeleidend lesmateriaal. In dit materiaal, bestemd voor de hoogste klassen van het basisonderwijs en voor leerlingen in de basisvorming, gaat het om zelfstandig leren werken met historische bronnen, in het bijzonder foto's.

Magdaleen Kingmans, Xaf Lasomer en Jaap Tuit, *Op zoek naar een eigen plek. Een geschiedenis van Molukkers in Nederland* (LSEM, Utrecht 1997) 84 blz.,

In de tentoonstelling 'Twee eeuwen architectuur in Nederland' wordt aan de hand van negentien stijlen - van neoclassicisme tot en met postmodernisme en supermodernisme - een inleiding gegeven op wat er in Nederland aan architectuur te vinden is. De tentoonstelling zal nog worden uitgebreid met een interactief computerprogramma en een video. Nu is het voornamelijk een 'kijk'tentoonstelling. Van elke stijl worden kenmerkende voorbeelden getoond en de ontwikkeling en de achtergron-

NBV

Nederlandse Boekhistorische Vereniging

450 jaar Elzevier

Dit jaar is het 450 jaar geleden dat Lodewijk Elzevier werd geboren. Hij legde de basis van de drukkerij/uitgeverij Elzevier die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de faam van de Noordnederlandse drukkers in de Gouden eeuw en daarna in Europa. De Nederlandse Boekhistorische Vereniging wijdt een congres aan hem van donderdag 20 t/m zaterdag 22 november in Leiden. Aan de orde komen o.a. de samenstelling van het fonds Elzevier, de contacten met de auteurs (Descartes bijvoorbeeld), de serie kleine Elzeviers over allerlei Europese staten en de buitenlandse handel en positie binnen het Noordnederlandse boekbedrijf.

Informatie bij het secretariaat van de NBV: dr. B.P.A. Dongelmans, Stevinstraat 14, 2405 CP Alphen a/d Rijn (tel. 01720-94835).

Stichting Februari 1941

Subsidieregeling museumbezoek

Net als vorig jaar is het mogelijk een subsidie aan te vragen voor het bezoeken in klassikaal verband van oorlogs- en verzetsmuseums.

De financiële bijdrage van de Stichting Februari 1941, die in het cursusjaar 1997/1998 eenmaal door een instelling voor voortgezet onderwijs kan worden aangevraagd, bestaat uit een vergoeding van de kosten voor het huren van een autobus naar een van de musea, voorzover deze kosten de f100,- te boven gaan. De vergoeding bedraagt maximaal f500,- per bus. Per school kunnen twee bussen gesubsidieerd worden, met daarin minimaal 40 leerlingen per bus.

De subsidie moet aangevraagd worden vóór het museumbezoek!

U kunt dat doen bij de Stichting Februari 1941, p/a Bartoklaan 106, 2102 ZH Heemstede, tel. 023-5288224. Bijsluiting van een aan uw school geadresseerde enveloppe wordt zeer op prijs gesteld. Ook voor nadere inlichtingen kunt u hier terecht.

De subsidie kan worden aangevraagd voor een bezoek aan: Verzetmuseum Amsterdam (020-6449797), Zuidhollands Verzetmuseum (0182-520385) in Gouda, Verzetmuseum Friesland (058-2133335) in Leeuwarden, Nationaal Oorlogs- en Verzetmuseum Overloon (0478-641250), Herinneringscentrum Kamp Westerbork 0593-592600), Bevrijdingsmuseum 1944 Groesbeek (024-3974404), Nationaal Monument Kamp Vught (073-6566764), Museum '40 Bezetting - Bevrijding '45 (010-4848931) in Rotterdam.

De Commissie De Wit

Geschiedenisonderwijs onder de loep

U las dit misschien al in *Uitleg*. Op 15 september 1997 installeerde staatssecretaris Netelenbos de Commissie Geschiedenisonderwijs, onder voorzitterschap van drs. R.J. de Wit, voormalig commissaris der koningin in Noord-Holland.

Aanleiding tot het instellen van deze commissie was de kritiek op de concept-examenprogramma's Havo en Vwo wat betreft het geschiedenisonderwijs in de Tweede Fase. Diverse organisaties en personen maakten op- en aanmerkingen. Men had problemen met de voornamelijk thematische opzet van de examenprogramma's en miste 'de grote lijn'. Ook in de dagbladen is de afgelopen jaren menig kritisch artikel verschenen. Het is de bedoeling dat de commissie zich gaat buigen over het gehele geschiedenisonderwijs van basisschool tot en met Vwo.

Als taak kreeg de commissie mee een advies te formuleren op hoofdlijnen over doel, functie en inhoud van het vak. Als belangrijkste aandachtspunten daarbij werden genoemd: de verhouding tussen kennis en vaardigheden, en die tussen thematische benadering en het (chronologisch) overzicht. Het advies moet aansluiten bij het huidige onderwijsinnovatiebeleid, waarin een brede ontwikkeling, actieve zelfstandige leerlingen en recht doen aan verschillen tussen leerlingen centraal staan.

De commissie moet haar advies al in maart 1998 af hebben. Het moet dan de grondslag kunnen vormen voor een uitwerking in examenprogramma's en kerndoelen.

De leden van de commissie zijn afkomstig uit vele geledingen van de Nederlandse historische wereld. De enige niet-historicus lijkt de voorzitter te zijn, drs. R.J. de Wit, ex-commissaris van de Koningin in Noord-Holland.

Verder namen zitting:

- prof.dr. P. de Rooy, hoogleraar Nederlandse geschiedenis UvA, als vice-voorzitter;
- drs. P. van Slooten, secretaris van de Stichting voor Historische Wetenschappen van het NWO, als secretaris;
- drs. G.J. van Setten, hoofd opleiding maatschappijvakken; bestuurslid van het KNHG, eveneens als secretaris

en als leden:

- prof.dr. J.H.C. Blom, directeur RIOD en hoogleraar Nederlandse geschiedenis sedert de middeleeuwen UvA;
- prof.dr. H.W.A.M. Sancisi-Weerdenburg, hoogleraar oude geschiedenis en antieke cultuur UU;
- drs. J.C.E. Belinfante, directeur van het Joods Historisch Museum;
- drs. M.E. Hielkema, docente geschiedenis aan het Keizer Karel College te Amstelveen en aan de Hogeschool Holland - vice-voorzitter van de VGN;
- drs. C. Weltevrede, docent CSG De Lage Waard te Papendrecht en voorzitter van de VGN;
- drs. T. Beker, senior leerplanontwikkelaar geschiedenis afdeling primair onderwijs SLO;
- drs. K. Loggen, locatie-directeur van de ivbo/vbo/mavo-locatie van het Prisma College te Utrecht, voorheen docente geschiedenis en lid van de eindtermencommissie geschiedenis basisvorming.

In zijn toespraak bij de oprichting van de commissie ging voorzitter de Wit in op de wijze waarop men de samenleving en de vervolgoedingen een mening over doel en inhoud van het geschiedenisonderwijs in de toekomst zal proberen te ontlokken. Men zal 'sleutelfiguren' naar hun inzichten in deze materie vragen. Dat dat alles op korte termijn moet geschieden hoeft in de grond geen probleem te zijn, aldus De Wit. De discussie over het geschiedenisonderwijs wordt in de historische wereld (zowel bij de onderwijs-historici als bij de vakhistorici) en daarbuiten immers al enkele jaren gevoerd.

Wij van KLEIO zijn uiterst benieuwd wat deze raadpleging van sleutelfiguren op zal leveren.

Juist omdat de discussie al jaren gaande is, weten we dat het raadplegen van deskundigen eigenlijk maar bitter weinig oplost. Het verenigen van doelen die sleutelfiguren uit de samenleving naar voren brengen met de eisen van het vervolgonderwijs (waar men eigenlijk niet hoeft te klagen gezien de grote nadruk op vaardigheden in de concept-examenprogramma's) en die van de vakwetenschap (een groot overzicht van de totale geschiedenis) was tot nu toe een hopeloze zaak.

Zeker is dat het geval gezien vanuit de onderwijspraktijk, waar men vindt dat het een en ander ook nog haalbaar moet zijn, zowel voor de leerlingen (hoe rijm je structuurbegrippen en vaardigheden met ouderwets feiten stampen voor een totaaloverzicht?), als voor de docenten, die de accommodatie, de hulpmiddelen, de tijd en de deskundigheid moeten hebben voor alles wat men maar gaat verzinnen.

Wij wensen de leden van de commissie sterkte en blijven graag op de hoogte.

Een vak met verbeelding!

op vrijdag 30 en zaterdag 31 januari 1998

Conferentiecentrum Huize Bergen te Vught

Verbeelding is essentieel, zoals iedereen met hart voor verleden en geschiedenisonderwijs weet. Maar maken geschiedenisdocenten hun pretenties waar, hun verbeelding waar? Kunnen zij voorkomen dat het geschiedenisonderwijs verwordt tot een op teksten en opdrachten gebaseerde cursus? In workshops, presentaties en voordrachten worden de deelnemers met woord en daad aangespoord en ondersteund geschiedenis op school beeldend te maken en te houden.

Programma

Inleidingen

Geschiedenis, een beeldig vak?

- openingslezing door prof. dr. W.T.M. Frijhoff, hoogleraar VU Amsterdam
- Beleef het verleden! Inleven in het verleden en het verbeelden. Drama als didactische werkvorm. Een spannend avondprogramma o.l.v. Jacques de Vroomen
- De geschiedenis volgens politiek tekenaar F. Behrendt

Presentaties

- Het Nederlands Audiovisueel Archief in de klas: een edunet-proef. Demonstratie van een techniek waarbij op school 'realtime'-video via het toekomstige edunet bij het NAA kan worden opgehaald. Door Pim Slot, projectleider ict en onderwijs NAA te Hilversum
- Wat biedt het Nederlands Historisch Data Archief de school? Presentatie door Peter Doorn, medewerker NHDA te Leiden
- Gebruik van cd-rom in de klas. Demonstratie en verslag van praktijkervaringen door Peter van Drunen, docent geschiedenis HR&O en OSG De Ring van Putten te Spijkenisse

Workshops

- Laat leerlingen vertellen: Idzard van Manen, docent ILO Universiteit van Amsterdam
- Warpoets, gedichten en literatuur over WOI: Kees van Kemenade, docent geschiedenis Dr Mollercollege te Waalwijk
- Literatuur en geschiedenisonderwijs: Roen van der Geest, docent geschiedenis Rijnlants

Lyceum Oegstgeest

- De historische speelfilm: Wiel Lenders, docent en coordinator vakgroep geschiedenis Hogeschool van Arnhem en Nijmegen
- Nederland rond 1900 - film als bron: Edward Schenk, historicus en publicist
- Koude Oorlog in flitslicht: Esther Koops, docente geschiedenis Werkmancollege te Groningen en Tineke de Danschutter, idem en vakdidactica RUG
- Modellen en maquettes: Willem Janssen, docent geschiedenis aan de Roncalli Mavo in Rotterdam
- Dat is uit het leven gegrepen, dat is uit het leven een greep - liederen in het geschiedenisonderwijs: Henk van Duijsen, docent geschiedenis ROC Amsterdam
- Beeldmateriaal in de examens: Stefan Boom, leraar geschiedenis SG Huizermaat te Huizen
- Het middeleeuws boerendobbelspel: Eric van Donk, docent SG De Breul in Zeist en Hanneke Tuithof, idem en vakdidactica IVLOS Universiteit Utrecht
- Beeldverhaal - leerlingen en beeldende kunst als bron: Ruud Soeter, historicus en directeur Scala College, Alphen aan den Rijn

en

- Reizen in de middeleeuwen/Europa en de buitenwereld: Dennis Buma en Inge Nijhuis, historici te Groningen

Deelname

De kosten bedragen f 325,— (VGN-leden) of f 375,— (niet-leden) voor deelname, maaltijden, logies, koffie/thee en de conferentiemap met veel praktische informatie.

Aanmelding bij de secretaris van de Didactiek- & activiteitencommissie van de VGN

Hans Kummerer, Ockenburghpark 46, 5709 ML Helmond (tel 0492-516810, fax 0492-516805).

Na aanmelding wordt het definitieve programma, een formulier voor de keuze van workshops, een machtigingskaart en een routebeschrijving toegestuurd. Het aantal deelnemers is beperkt. Plaatsing geschiedt in volgorde van ontvangst bij het secretariaat van het keuzeformulier workshops en de machtigingskaart.

*De heer H. Vrielink.
Doceert aan het
Alexander Hegius
College in Deventer.
Schaakt graag en start
in september '98 met
de Tweede Fase.*

De Tweede Fase. Wat verandert er voor mij?

De heer Vrielink heeft twee passies: schaken en lesgeven. Over het schaken kunnen we kort zijn, dat heeft hij helemaal in zijn vingers. Het lesgeven ook. Alleen, hoe gaat dat in de Tweede Fase? Het lijkt hem een prima idee om wat meer zelfwerkzaamheid voor zijn leerlingen te hebben. Maar het wordt een hele overgang. Zowel voor de manier van lesgeven als voor de methoden.

Daarom is het goed voor Vrielink en zijn 17.960 collega's om te weten dat er een uitgever is van onderwijsmateriaal die hem begrijpt en voor hem klaar staat: Nijgh Versluys. Niet alleen met volledig op de Tweede Fase afgestemd onderwijsmateriaal, maar ook met workshops en een informatiekrant. Kortom een prima partner om de toekomst mee in te gaan.

Wilt u, net als de heer Vrielink, er straks helemaal klaar voor zijn.

Bel: 035 548 24 70 en we houden u, geheel vrijblijvend, van alle ontwikkelingen op het gebied van het onderwijsmateriaal op de hoogte.

Nijgh Versluys
THUIS IN HET ONDERWIJS
Ook in de Tweede Fase!

**Nederland 1780 tot 1806
in bronnen**

Dick Eversgers
Edward Schenk

Bronnenkatern 8, onderdeel van Bronnenkaternen
voor het Centraal Examen van 1806

In de Reeks Kleio-Didactica geeft de VGN lesmateriaal uit. Het zijn speciale leerlingenboekjes, overdrukken van lessenseries met vragen en opdrachten uit KLEIO, die door de aard van de illustraties niet goed en duidelijk te kopiëren zijn tenzij uw school enorm goede apparatuur heeft.

Nog verkrijgbaar zijn:

KD 6 'Overleven. Arbeidersgezinnen in Nederland rond 1900' - industriële revolutie, urbanisatie en sociale problemen voor de bovenbouw VO

KD 8 'Suriname, schepping van Nederland' - geschiedenis van Suriname voor de derde en vierde klassen

KD 11 'De strijd om het algemeen kiesrecht in prenten' - derde, vierde, vijfde klas VO

KD 15 'Honderd jaar landbouwgeschiedenis' - het wel en wee van de Nederlandse agrariërs in de laatste honderd jaar in vogelvucht voor 4, 5 en 6 VO

KD 19 'Jong zijn in de sixties' - jeugdcultuur in Nederland in de jaren 60 voor de derde en vierde klassen

Verder is ook als boekje verkrijgbaar Bronnenkatern 8, een coproductie van VGN en ARA, bij het onderwerp Nederland van het Centraal Examen van dit en vorig schooljaar. Dit leerlingenboekje, met specifieke vragen en opdrachten bij archiefstukken en een algemene 'vragenkaart', gaat vooral over Verlichting en Patriotten en is later prima te gebruiken bij een dergelijk onderwerp voor het SO. Van de overige bronnenkaternen is geen speciaal boekje verschenen. Die moet u kopiëren uit KLEIO.

Voor deze boekjes betaalt u als VGN-lid slechts de drukkosten!

Prijzen:

meer dan 10 exemplaren f3,50 per stuk, 2 t/m 10 stuks f4,50 per boekje en 1 exemplaar f5,50 inclusief verzendkosten.

Een Didactica-pakket met van alle nog verkrijgbare uitgaven één exemplaar kost f25,-.

Bestel door het betreffende bedrag over te maken op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. De boekjes worden per ommegaande opgestuurd als u er op let dat naam en adres van de school vermeld worden op de overschrijving (pas op bij girerende schoolbesturen en gemeentes!) en het nummer en aantal van de gewenste exemplaren vermeld zijn. Voor spoedbestellingen: bel of fax de redactie van KLEIO, tel. 030-6883576/fax 030-6888459.